

A. Opol'ska foto, 2020

Viktorija Bebre

CĒSU PILS 15.–17. GADSIMTA ĀDAS IZSTRĀDĀJUMI

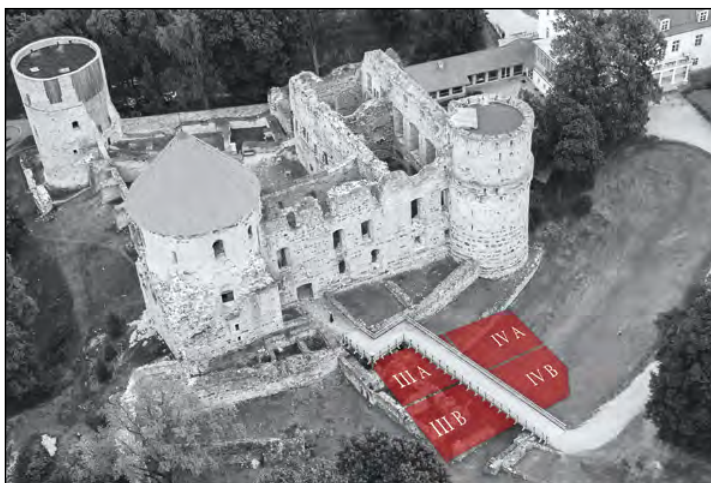
Sistemātiskus arheoloģiskos izrakumus Cēsu pilī sāka Latvijas Vēstures institūta arheologi, dzīvesbiedri Jānis Apals (1930–2011) un Zigrīda Apala 1974. gadā. Turpmākos 30 gadus arheoloģiskos izrakumus Cēsu pilī (1975–2006) vadīja arheoloģe Zigrīda Apala. Pirmos desmit gadus (1975–1985) darbi norisēja pils dienvidu pusē, kur pils aizsarggrāvja vietā atklājās mitrs un organiskām vielām piesātināts kultūras slānis. Atšķirībā no citām arheoloģisko izrakumu vietām pils grāvī bija saglabājušies arī organiskas izcelsmes (ādas, koka, auduma) priekšmeti un to fragmenti. Latvijas teritorijā 11.–13. gadsimta ādas priekšmeti lielākā skaitā atklāti vienīgi Kokneses pilī, bet vairumā ādas izstrādājumi sastopami galvenokārt pilsētu mitrajos kultūrslāņos (Rīgā, Kuldīgā, Cēsis, Jelgavā, Ventspilī u. c.). Latvijā Cēsu pils ādas priekšmetu kolekcija ir viena no lielākajām un zinātniski vērtīgākajām, jo satur ne tikai jauno laiku materiālu, bet arī 15. gadsimta beigu–16. gadsimta ādas izstrādājumus, kas ir reti kur saglabāties lietiskais avots. Visbiežāk atrasti nonēsātu ādas apavu fragmenti, kā arī siksnas, nažu un dunču makstis, maki un citi izstrādājumi.

20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā raksta autore, izstrādājot promocijas darbu *Latvijas 11.–16. gs. ādas apavi*, veica Cēsu pils kolekcijā esošo apavu zinātnisko izpēti (Bebre 1994). Zinātniskajā aprītē ir pieejams arī restauratores Sandras Garšvienes raksts par Cēsu pils ziemeļu torņa pagrabtelpā 1960. gada izrakumos atrastajiem 55 ādas izstrādājumiem un to praktisko saglabāšanu (Garšvienē 2017). Tomēr joprojām par Cēsu pilī atrastajiem ādas priekšmetiem nav plašākas, apkopojošas publikācijas. Tādēļ rakstā paredzēts vienkopus sistematizēt daudzos Cēsu pils kolekcijā esošos ādas izstrādājumus, atklāt to sortimentu, izplatību, izsekot attiecīgā laika modes tendencēm un nedaudz ieskicēt arī ādas izstrādājumu ražošanas tehnoloģiskos procesus. Cēsu pils kolekcijas ādas priekšmeti salīdzināti ar līdzīgiem atradumiem citos Latvijas pieminekļos, savukārt, balstoties uz publicētajiem materiāliem, parādīti analogiski atradumi arī Eiropas un Krievijas viduslaiku beigu un agro jauno laiku ādas senlietu klāstā.

No 1980. līdz 1985. gadam pils aizsarggrāvja vietā vairāk nekā 10 pētītajos izrakumu laukumos zem būvgružu slāņiem savākta daudzveidīga 15. gadsimta beigu–17. gadsimta sākuma ādas senlietu kolekcija. Ādas priekšmeti vislielākajā skaitā iegūti teritorijā ap tilta celtni, it īpaši tās dienvidu pusē, laukumos IIIA, IIIB, IVA un IVB (1. att.). Ādas izstrādājumi izrakumu laikā vākti un sistematizēti ar dažādām metodēm. Atsevišķi izcilākie ādas artefakti uzreiz inventarizēti t. s. senlietu grāmatā. Arī daudzie ādas priekšmetu fragmenti un detaļas inventarizētas, grupējot tās pēc atrašanas vietas. Mazvērtīgāki un vājāk saglabājušies eksemplāri apkopoti kā masveida atradumi, līdzīgi, piemēram, keramikai, naglām u. c., izveidojot sarakstus, atzīmējot skaitu un atrašanas vietu. Tādējādi var gadīties, ka vairākiem dažādiem rakstā minētiem ādas izstrādājumiem ir viens inventāra numurs vai, gluži pretēji, aprakstāmajam priekšmetam pagaidām nav inventāra numura.

Cēsu pils ādas senlietu krājums atkārtoti caurskatīts, lai apavu klāstam pievienotu vēl neklasificētos ādas priekšmetus un noteiktu ražošanā izmantoto ādu sortimentu. Kā parādīja ādas grauda apskate mikroskopā, Cēsu pili atrasto 15.–17. gadsimta ādas izstrādājumu piegriešanai izmantotas galvenokārt mājlopu ādas: liellopu, kazu, reti – citu dzīvnieku (iespējams, zirgu, aitu, aļņu). Saglabājušies pat nelieli atgriezumā un izstrādājumu fragmenti ar dzīvnieka (liellopa) apmatojuma paliekām (LNVM, VI 213: 3737, 3743). Senatnē ādas micēja un krāsoja ar augu micvielām, iegūstot brūnas un tumši brūnas nokrāsas. Lielākā daļa Cēsu pili atrasto ādu ir sadalījušās divos slāņos. Tas liecina, ka apstrādes procesā ādas nav pietiekami caurmicētas un tās vidusslānis gadsimtu gaitā ir iztrūdējis. Savu ir darījis arī ilgais glabāšanas laiks; salīdzinot ar mērījumiem, kas veikti 20. gadsimta 80. gadu beigās, piemēram, patlaban apavu virsma ir samazinājusies pa perimetru par 10–20 mm. Arī ādu biezums ir sarucis apmēram uz pusi. Tādēļ rakstā apaviem doti sākotnējie mērījumi, kas vairāk atbilst patiesajiem lielumiem, bet pārējiem izstrādājumiem sniegti pašreizējie mēri.

Cēsu pils ādas izstrādājumu sašūšanai, kā parādīja diegu paliekas zoļu šuvju dūrienos, izmantoti augu izcelsmes diegi (mikroskopā labi saskatāma šķiedraina struktūra). Vēl pat 20. gadsimta sākumā apavu šūšanai ieteikts izmantot linu vai kaņepju (nešķetinātus) diegus (Princis 1935, 6).

1. att. Skats uz Cēsu pili no putna lidojuma. Ar sarkanu krāsu marķēti arheoloģisko izrakumu laukumi, kuru izpēti laikā iegūts lielākais vairums Cēsu pils ādas senlietu

G. Indrēvica foto, 2017

Par ādas apstrādi un kurpnieku amatu Cēsīs 15.–16. gadsimtā rakstītie avoti nav saglabājušies. Vienā no senākajiem dokumentiem – Cēsu pils 16. gadsimta beigu revīziju protokolā – starp nedaudzajiem nosauktajiem amatniekiem kurpnieks nav minēts (Revīzija 1590, 444). Tomēr ādas priekšmetu koncentrācija vienuviet – aizsarggrāvī – liecina, ka Cēsu pili daudzu gadu periodā ir uzturējis un strādājis savs amatnieks, kas pārsvarā nodarbojies ar apavu darināšanu un labošanu, kā arī izgatavojis citus priekšmetus (jostas, ietveres, makus u. c.). Iespējams, viņa darbnīca atradusies kādā no izrakumos grāvja teritorijā esošajām, agrākos pils plānos neuzrādītajām, jaunatklātajām saimnieciskās nozīmes celtnēm (Apala/Ducmane 2006, 112).

Cēsīs kā neliels amatniecības centrs apkalpoja galvenokārt savas pilsētiņas vajadzības un izpildīja kādus iespējamus tuvējās pils īpašos pasūtījumus. Līdzīgi kā Rīgā, arī Cēsīs, sākot ar 15. gadsimta beigām, pastāvēja Mazā gilde, kas apvienoja amatnieku cunftes un reglamentēja to darbību. Droši vien tad jau bija pieņemti arī Cēsu kurpnieka amata statūti, bet tie nav saglabājušies. Toties dažus interesantus datus par izejmateriālu un kurpnieku darbu varam gūt no 17.–18. gadsimtā rakstītajām ziņām. Parasti jaunākas amatnieku šrāgas izdeva, pamatojoties uz jau spēkā esošiem amata noteikumiem. Cēsīs ādas apstrādātāju skaits nav bijis liels – 17. gadsimta vidū Cēsīs bijuši seši kurpnieki un pa vienam slejniekam un kažocniekam (Zeida/Zeids 1961, 79). Tāpēc vēl pat 18. gadsimta vidū izdotajos amata statūtos noteikts, ka kurpniekam atļauts arī ierīkot savu ādas micētavu. Dažādām apavu daļām tika īpaši atlasītas un apstrādātas atšķirīgu veidu ādas, senie meistari speciāli gatavoja zoļādas, apavu virsādas un oderu ādas (Zeida/Zeids 1961, 111). Domājams, ka, līdzīgi kā Rīgas pils amatnieki, arī Cēsu pils meistari varēja strādāt bez ierobežojumiem un nebija pakļauti amatu cunftu stingrajiem noteikumiem.

2. att. Ādas apavu darbnīcas atainojums Josta Amana (*Jost Amman*) amatu grāmatā (1568) (Amman/Sachs 1568)

APAVI

Apavu klasifikācijas principi

Veselus apavus arheoloģiskajos izrakumos atrod reti. Tāpat kā mūsdienās, arī senatnē nederīgus, novalkātus apavus izmeta. Cēsu pils arheoloģiskajos izrakumos pārsvarā iegūtas dažādu apavu atsevišķas detaļas (zoles, virsas, kapes, iešuves, apšuves u. c.), to fragmenti un atgriezumī. Turklāt dažādu modeļu apaviem ir sastopamas arī vairākas vienādas detaļas, piemēram, kapes, apmaļu iešuves, apšuves un pat zoles.

Senos apavus hronoloģiski un pēc konstrukcijas iedala t. s. mikstās un cietās konstrukcijas apavos. Mikstās konstrukcijas apavi darināti no vienas vai divām pamatdetaļām (zoles un virsas), kas piegrieztas no vienāda mikstuma ādām. Latvijas arheoloģiskais materiāls liecina, ka mikstos apavus darināja aptuveni līdz 15. gadsimta vidum.

Cieto apavu galvenā konstruktīvā pazīme ir daudzslāņaina zole (vismaz divkārtīga), bet virsa formēta no vairākām daļām un no dažādu blīvumu ādām ar papildu detaļām (oderēm, kapēm, purngalu ieliktniem, apšuvēm, starplikām u. c.), kas izstrādājumiem piešķir formu, stingrību un pagarināja valkāšanas ilgumu. Otrkārt, sašujot apavu no vairākām mazāku izmēru detaļām, racionālāk tika izmantots ādu materiāls. Cēsu pili atrastie 15.–17. gadsimta apavu fragmenti atbilst cietās konstrukcijas apaviem.

Pēc ārējā veidola un apavu augstuma Cēsu apavi iedalāmi kurpēs, puszābakos un zābakos, bet pēc stiprinājuma veida uz kājas var izdalīt apavus ar savelkamu aizdari un apavus bez speciālas aizdares. Apavu klasifikācija parādīja, ka katram apavu modelim iespējamas nelielas variācijas izstrādājuma formēšanā un virsas piegriezumā.

3. att. Nirnbergas kurpnieki Ulrihs Firnbahs un Hermans Apels, ap 1530. g.
Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg, Amb. 317.2°, f. 146r, 154r

Apavu zoles

Viena no svarīgākajām apava sastāvdaļām ir tā apakša – zole. Cēsu pils 15.–17. gadsimta apavu apakša bija veidota no divām kārtām – pazoles un saistzoles –, kas parasti tika saliktas kopā ar ādas kreiso pusi jeb iekšpusi. Nereti starp abām zolēm bija iešūtas starplikas, kas piešķir pēdas apakšai stingrību un stabilitāti. Atrastajām saistzolēm un pazolēm ir atšķirīgi šuvju veidi, jo vispirms tika sašūta virsa ar saistzoli, pēc tam tika pievienota apmaļu iešuve un piešūta pazole. Saistzoļu savienojuma šuvei viscaur pa perimetru durti slīpi dūrieni cauri visam ādas slānim. Lai pasargātu diegu no berzes, pazoļu apakšā ādas virskārtā tika iegriezta t. s. šuves rievu, kurā iegremdēja diegu. Tāpat kā mūsdienās, arī senatnē zoles visvairāk nodila zem pēdas spilventiņiem un papēža daļā. Nereti tās tika labotas. Cēsīs atklātas zoles ar lāpījuma pēdām, kā arī atsevišķi ielāpi. Toties zoļu atgriezumī liecina, ka to veselākās daļas izmantotas ne tikai remontam, bet arī starplikām un citu izstrādājumu darināšanai.

No apavu detaļām zoles veido skaitliski lielu daļu; identificēts vairāk nekā 160 vienību. Pēc veselāko eksemplāru purngala un papēža formas Cēsu apavu zoles iedalāmas:

- 1) ar smailu purngalu un noapaļotu papēdi;
- 2) ar pagarinātu, smailu purngalu un noapaļotu papēdi;
- 3) ar noapaļotu purngalu un papēdi;
- 4) ar noapaļotu platu purngalu un šauru, smailu papēža daļu;
- 5) ar nošķeltu, četrstūrīgu purngalu un noapaļotu papēdi.

Zoles ar smailu purngalu un noapaļotu papēža daļu

Cēsu pils ādas priekšmetu kolekcijā šim zoļu tipam (4. att.: 1, 2; II att.) atbilst 102 izstrādājumu fragmenti. Tās izgrieztas no 1,3–4,2 mm biezās, blīvas ādas. Zoles ir 225–275 mm garas, platums purngalā – 61–85 mm, papēža daļas platums – 46–59 mm; tās veidotas ar izteiktu iežmaugu vidusdaļā, kur zoles platums – 27–44 mm. Zoļu garums, pat ja atrēķina smailo galu un viļu tiesu, atbilst mūsdienu 36.–42. izmēra apaviem jeb pieauguša cilvēka pēdas lielumam.

Pēc purngala un papēža formas šai pašai zoļu grupai pieskaitīta savdabīga pildītā jeb platformas zole (15. att.; I att.), kas darināta no valkāto apavu zolēm. Viena no tām bijusi iekšzole, otra – pazole. Pazoles garums – 280 mm, purngala platums – 89 mm, iežmaugas daļā – 44 mm, papēža daļas platums – 60 mm. Saistzole fragmentāra, noplēsts pats purngals, tās platums purngalā – 86 mm, vidusdaļā – 46 mm, papēdī – 54 mm. Izgatavojot platformas zoli, starp abām zolēm bija savietoti vairāk nekā 20 dažādu formu un lielumu plānas ādas atgriezumī (16. att.). Tie tika apgriezti, un visas detaļas sašūtas pa zoļu perimetru un pa vidu, un tā veidojās 30 mm bieza zole, kas atbilst 42. izmēra apavam.

Zoles ar pagarinātu, smailu purngalu un noapaļotu papēdi

Cēsīs vienuviet (IIIA izrakumu laukums, 4. kārtā) atrasti trīs zoļu fragmenti ar pagarinātu, smailu purngalu, no kurām viena ir pazole ar iegriezta šuves rievu (12. att.: 2; XIII att.: 4). Šīs zoles ir samērā šauras: pirkstu daļā 53–61 mm, vidusdaļā tikai aptuveni 25–31 mm platas. Abām veselākajām zolēm trūkst papēža daļas; tās saglabājušās 255 un 275 mm garumā.

Zoles ar noapaļotu purngalu un noapaļotu papēdi

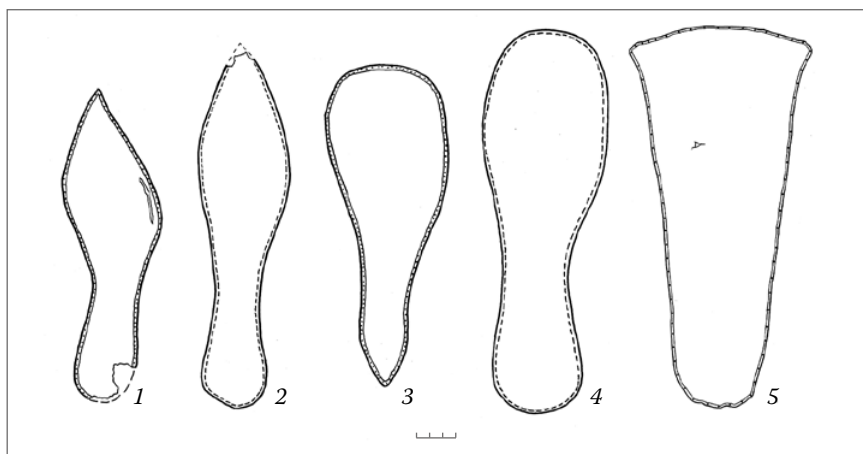
Lai gan noapaļotās ir klasiskās formas zoles, Cēsu pils izrakumu materiālā konstatēti tikai 15 šādi eksemplāri; to garums – 215–245 mm. Viena daļa ir izteikti asimetriskas, ar iežmaugtu (šauru) vidusdaļu (platums 36–45 mm) (4. att.: 4). Otra daļa (9 vienības) ir simetriskas, bez izteiktas iežmaugas daļas – no pirkstu daļas tās vienmērīgi sašaurinās līdz papēdim (III att.: 1, 2).

Zole ar noapaļotu, platu purngalu un šauru, smailu papēža daļu

Cēsis konstatēta viena īpatnējas formas zole – ar noapaļotu, platu purngalu un šauru, smailu papēža daļu (4. att.: 3). Tā ir 245 mm gara, purngalā – 91 mm, bet papēža daļā – 35 mm plata. Starp arheoloģiskajiem apaviem zoles ar smailu papēža daļu konstatētas agrajiem detaļapaviem, kas bija izplatīti apmēram līdz 13. gadsimtam. Šiem apaviem papēža daļas smailo pagarinājumu uzlocīja un iešuva virsā. Cēsu zolei nekādu locījuma pēdu nav. Pēc šuvēm un nodiluma secināms, ka tā ir bijusi kāda apava saistzole (iekšējā). Arī citviet Eiropā ir atrastas dažas neparastas formas zoles, kuras pētnieki attiecina uz valējas konstrukcijas apaviem (sandalēm, iešļūcenēm) un datē ar 16. gadsimta pirmo pusi (Goubitz *et al.* 2001, 278). Tomēr Cēsu zolei nav uzietas analogijas citos arheoloģiskajos materiālos, un tā ir vienīgais šāds eksemplārs.

Zoles ar nošķeltu, četrstūrīgu purngalu un noapaļotu papēdi

Ievērojamu daļu – 48 vienības – veido zoles ar platu, četrstūrīgu purngalu (4. att.: 5; IV, V att.). To garums – 240–297 mm, platums purngalā – 71–142 mm, papēža daļā – 49–77 mm, biezums – 1–6 mm. Spriežot pēc izmēriem, ar tādām zolēm tika darināti vīriešu apavi (mūsdienu 38.–45. izmērs).

4. att. Cēsu pils arheoloģiskajos izrakumos iegūtas apavu dažādu formu zoles 1, 2 – zoles ar smailu purngalu un noapaļotu papēža daļu (LNVM, VI 213: 3744, 3715); 3 – zole ar platu purngalu un smailu papēdi (LNVM, VI 213: 3758); 4 – zole ar noapaļotu purngalu un noapaļotu papēdi (LNVM, VI 213: 3748); 5 – zole ar nošķeltu, četrstūrīgu purngalu un noapaļotu papēdi (LNVM, VI 213: 3206)

(Bebre 1994)

Cēsu pils ādas apavu modeļi

Apavu konstrukcijā ne mazāk svarīga par zoli ir arī virsas uzbūve. Tieši virsa piešķir apavam noteiktu fasonu. Spriežot pēc stulma augstuma, lielākā daļa Cēsu apavu atbilst kurpēm, un tikai dažas detaļas attiecināmas uz puszābakiem. Pēc stiprinājuma veida uz kājas Cēsu pils apavus var iedalīt divās lielās grupās: ar aizdari un bez aizdares.

Kurpes ar “V” veida savelkamu iegriezumu priekšpusē (1. tips)

Cēsu pils senlietu kolekcijā populārākais apavu modelis ir kurpes ar “V” veida iegriezumu priekšpusē, uz kājas pacēluma (5., 6. att.; VI, VII, VIII, X, XI att.). Pēc ārējā veidola tās ir dziļas, priekšpusē savelkamas kurpes, ko veido virsa un dubulta zole. Visbiežāk šī tipa kurpes darinātas ar smaila purngala zoli, bet sastopamas arī noapaļotas un pat ar platu, noapaļotu purngalu (Garšvienē 2017, 210). Šo kurpju virsa veidota no pamatpiegrieztnes (aplaides) un vienas vai vairākām četrstūra, trīsstūra vai daudzstūra formas papildu detaļām, kuras iešuva kājas iekšējos sānos starp aplaides galiem. Apava iekšpusē virs papēža tika iešūta trīsstūrīga vai trapecveida kape.

Cēsu pilī atrasto kurpju virsām izsekojami vairāki piegriešanas un šūšanas tehnoloģiskie risinājumi. Pēc virsu galvenajām šuvēm izdalāmi vairāki šo apavu fasoni. Cēsis visbiežāk darinātas kurpes, kuru virsas gali kopā sašūti sānos, kājas iekšpusē (1.1. tips.). Atkarībā no apava lieluma konstatētas 207–435 mm garas aplaides. Kurpju augstums pie papēža ir no 65 līdz pat 93 mm. Ar šādu stulmu augstumu apavi kāju apņēma līdz potītei (VI att.; VII att.; VIII att.: 1, 2). Līdzīgas apavu virsas atklātas arī Rīgas arheoloģiskajā materiālā, kas iegūts pētījumos Rīdzenes upes gultnes vietā un datējams ar 16.–17. gadsimtu.

Cēsis sastopamas arī kurpju aplaides, kam atšķirībā no iepriekš aprakstītajām augšmalā pret papēdi izveidots trīsstūrains izgriezums (1.2. tips), kas caurmērā ir 50 x 60 mm liels, vērsts ar smaili uz leju un aizņem 2/3 no apava augstuma. Šajā izgriezumā iešuva atbilstoša lieluma ķīļveida detaļu, kas pagarināja augšmalas apkārtmēru (perimetru) (6. att.: 2). Cēsu kolekcijā zināmas tikai divas šādas aplaides (LNVM, VI 213: 3718, 3760) un divi to fragmenti (LNVM, VI 213: 3744, 4410), kā arī viena ķīļa detaļa (LNVM, VI 213: 3717). Kurpes ar šādu ķīļveida ielaidumu pagaidām nekur citur nav konstatētas, un nav skaidra šīs detaļas funkcionālā nozīme.

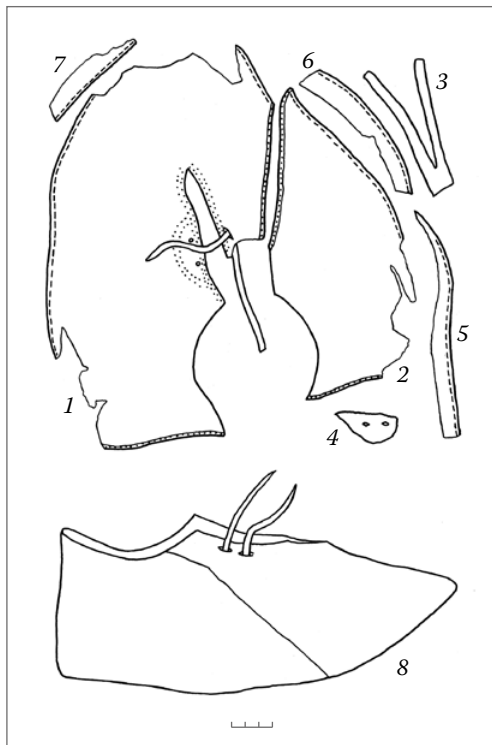
Trešā veida kurpēm (1.3. tips) aplaide sniedzas tikai līdz papēdim (7 vienības). No kājas iekšpuses starp kurpes virsas galiem tika iešūta trapecveida sānu detaļa (5. att.: 2; XI att.: 2). Arī Rīgas arheoloģiskajos izrakumos konstatētas priekšā šņorējamas kurpes ar virsu, kas sašūta aizmugurē.

Visu triju veidu pirmā tipa kurpes uz kājas tika stiprinātas, savelkot 55–103 mm dziļu iegriezumu, kas izveidots priekšā virs kājas pacēluma (60 vienības). No iekšpuses iegriezuma malas nošūtas ar pastiprinājuma detaļu – šauru ādas sloksni. Iegriezuma malās lielākoties izdurtas divas 3–4 mm diametra actiņas, izvietotas viena no otras 5–15 mm attālumā (54 vienības). Apavu valkājot, actiņas stipri deformējušās un pārveidojušās par 4 x 8 mm lielām iegarenām actiņām. Tomēr sastopamas arī atsevišķas virsas ar atšķirīgu actiņu skaitu un formu. Dažām virsām katrā pusē iegriezumam ir tikai viena actiņa, tamdēļ apava ciešākai fiksācijai arī stulma sānos izveidoti vairāki iegareni iegriezumi

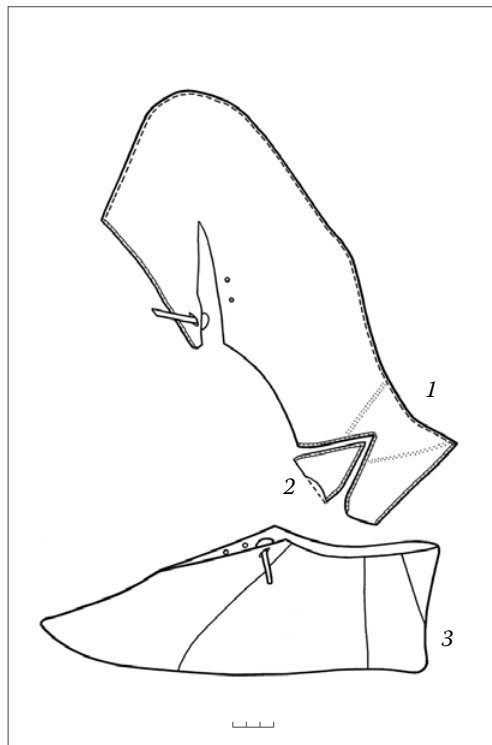
(LNVM, VI 213: 3746). Senie kurpnieki taisīja šņorējamas kurpes pat ar septiņām actiņām (8. att.). Dažkārt divu apaļu actiņu vietā ir divi garenī iegriezumi (LNVM, VI 213: 3745).

Interesi raisa šī tipa apaviem konstatētais triju veidu auklu piegriezums un sašņorēšanas metodes. Savilkšanai speciāli piegrieza garenu četrstūra formas ādas strēmeli, kuru iešķēla, bet ne līdz galam. Tādējādi veidojās divas vienādas siksnīņas (5. att.: 1, 3), kuru iešķeltos galus no apakšpuses izvēra caur iegriezumiem, bet neiegrieztā daļa nodrošināja to, lai aukla neizvērtos (XI att.: 2). Pēc tam auklas galus izvēra caur actiņām iegriezuma pretējā malā un sasēja. Turklāt iegriezuma savilkšanai varēja būt izmantotas arī divas šādas siksnīņas, kuras izvēra caur actiņām katrā iegriezuma malā un tad sasēja. Cēsu pils materiālos ir arī virsas, kam caur actiņām izvērta tikai viena siksnīņa, kurai nostiprināšanai viens gals atstāts platāks (6. att.). Visbeidzot, šī tipa apavu šņorēšanai izmantoja arī vienkāršas ādas siksnīņas un augu šķiedru auklas, kas veido nozīmīgu atradumu daļu kolekcijā.

Priekšā šņorējamas kurpes ir vieni no visvairāk izplatītajiem 15.–17. gadsimta ādas apaviem Eiropas teritorijā. Līdzīga tipa apavi valkāti Nīderlandē, Vācijā, Norvēģijā, Polijā

5. att. Priekšpusē šņorējama kurpe (LNVM, VI 213: 4380)
1 – virsa; 2 – virsas sānu detaļa; 3 – “V” veida aizdares siksnīņa; 4 – siksnīņas pastiprinājuma uzlika; 5, 6, 7 – apmaļu iešuves fragmenti; 8 – kurpes rekonstrukcija (Bebre 1994)

6. att. Priekšpusē šņorējama kurpe (LNVM, VI 213: 3765)
1 – virsa; 2 – ķīļa detaļa; 3 – rekonstrukcija (Bebre 1994)

pārsvārā pēc 1500. gada (Goubitz *et al.* 2001, 191–194; Schia 1979, 52; Turnau 1983, il. 21). Latvijā šādi apavi atrasti Cēsu, Rīgas, Valmieras un citu pilsētu 16.–17. gadsimta ādas senlietu klāstā (Bebre 1983, 128, 129).

Kurpes ar savelkamu iegriezumu sānos (2. tips)

Cēsu pils materiālā identificēti divu veidu apavi ar savelkamu sānu iegriezi – puszābaki un kurpes. Visvairāk izplatītas ir bijušas kurpes. To vienā galā vertikālā plaknē izveidoti apaļi caurumiņi – actiņas. No šāda tipa apaviem Cēsu kolekcijā saglabājušies pieci virsu fragmenti. Virsas priekšējās daļas atgriezumam šņorējamais iegriezums izveidots apava ārējā sānā (IX att.: 1). Kurpes virsa piegriezta no labi izmiecētas liellopa ādas. Apava ērtākai uzvilšanai arī priekšpusē bijis apmēram 5 mm dziļš papildu iegriezums, kas valkāšanas laikā aizplisījis tālāk. Virsai ārējā sānu daļa nogriezta. Iegriezums saglabājies 70 mm garumā ar sešām 4 mm lielām acīm, kas izdurtas ik pēc 8 mm. Kurpe sānos bijusi 110 mm augsta. Gar iegriezumu virsādas iekšpusē saglabājušies šuvju dūrieni no 15 mm plata actiņu oderējuma. Identificētas arī šī tipa kurpju divas trapecveidīgas sānu detaļas ar actiņām vienā malā (LNVM, bez inv. numura un VI 213: 3747) un viens neliels virsas vai detaļas fragments (LNVM, VI 213: 3744). Uz papēža sānos šņorējamām kurpēm bijusi trapecveida kapes detaļa (114 x 154–192 mm), par ko liecina piedieguma šuves paliekas izstrādājuma kreisajā pusē (LNVM, VI 213: 3729).

Kurpes ar stiprinājumu sānos bija vairāk raksturīgas viduslaikiem. Latvijas teritorijā šādi apavi atrasti vienīgi Rīgā (13.–14. gadsimta eksemplāri) un Kokneses pili (13. gadsimta beigu paraugs) (Bebre 1994, 61), bet vēlī – 15.–16. gadsimta – šņorējamie apavi Latvijas teritorijā pagaidām nav zināmi. Cēsu apaviem paralēles saskatāmas atsevišķos 15. gadsimta vidus paraugos, kas atklāti Anglijas, Polijas, Somijas, Vācijas, Nīderlandes u. c. zemju pilsētās (Volkengentle 2017, 36; Harjula 2008, 42, 43).

Savelkami puszābaki (3. tips)

Iespējams, Cēsīs tikuši valkāti arī saitējami puszābaki, par ko liecina virsu detaļas ar daudziem stiprinājuma caurumiem. Pēc šņorējuma novietojuma izdalāmi divu variantu puszābaki – ar savelkamu iegriezumu sānos (3.1. tips) un frontālo stiprinājumu (3.2. tips).

Cēsīs atrasts viens puszābaka četrstūrainas stulma detaļas fragments, kam noplīsusi pati apakšējā (šuves) daļa, toties no kreisās puses redzami actiņu oderes un kapes piedieguma dūrieni (3.1. tips). Stulms ir bijis vairāk nekā 220 mm augsts un 55–64 mm plats (lejasdaļā) ar malā izdurtām vismaz septiņām acīm savilkšanai (IX att.: 4).

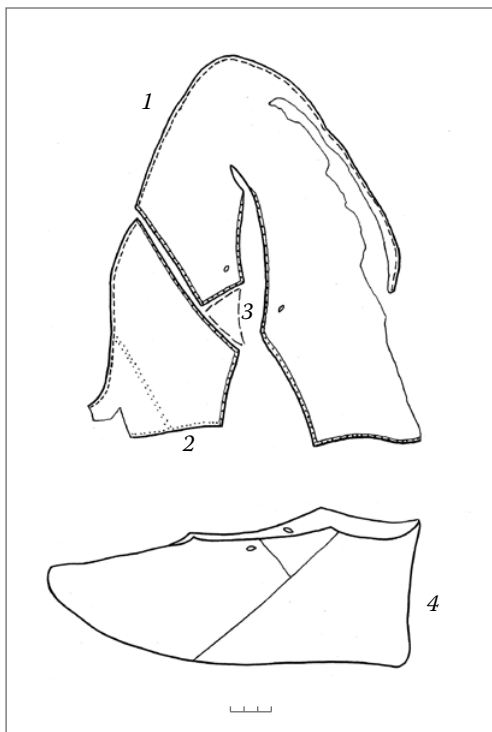
Cēsīs atrasta arī puszābaka stulma augšdaļas detaļa (IX att.: 3). Atšķirībā no iepriekš aprakstītajiem paraugiem šī detaļa ir četrstūraina (22–24 x 75–78 mm) ar piecām actiņām abās sānu malās (3.2. tips). Tā ir piegriezta no 1,2 mm biezas kazādas, actiņu diametrs ir 3–4 mm, tās izdurtas ik pēc 10–13 mm. Līdzīgas puszābaku stulma detaļas konstatētas Somijā, Turku pilsētas izrakumu materiālā (Harjula 2008, 49). Šādus apavus izgatavoja no virsas pamata piegrieztas (aplaides), un tai piešūtas četrstūrainas stulma detaļas. Abām detaļām izdurti trīs pāri saišu actiņu. Turku pilsētas puszābaki datēti ar 15. gadsimta vidu un 16. gadsimta sākumu, kas hronoloģiski atbilst arī Cēsu pils aizsarggrāvī atrastajām senlietām. Kopumā Eiropas pilsētu arheoloģisko ādu kolekcijās priekšā un sānos savelkami puszābaki, līdzīgi kā kurpes, parādās jau ar 14. gadsimta vidu un sastopami, vēlākais, līdz

16. gadsimta sākumam (Goubitz *et al.* 2001, 188; Volkengentle 2017, 36). Lai actiņas savēl kot neizplīstu, gan kurpēm, gan puszābakiem no kreisās puses tika piešūtas 12–18 mm platas ādas strēmeles (actiņu oderes) ar virsai analogiem caurumiem. Cēsu kolekcijā atsevišķi no apaviem ir atrasti četri šādi paraugi, kuri piegriezti no 1,2–1,8 mm biezās jaunlopa (teļa) vai kazas ādas. Veselo strēmeļu garums variē no 105 līdz 164 mm, kas atbilst kurpju un puszābaku augstumam (IX att.: 5, 6).

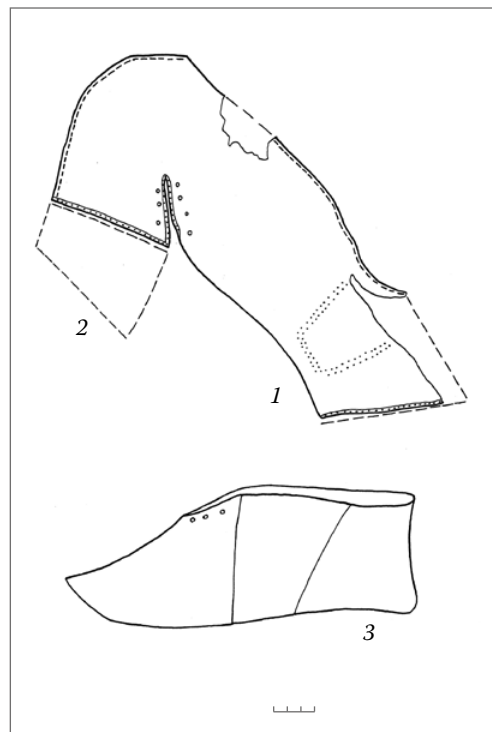
Kurpes ar “U” veida izgriezumū priekšpusē (4. tips)

Starp Cēsu kolekcijas apaviem atsevišķi jāaplūko brīvi ievēl kamas kurpes (12 vienības) ar lokveida izgriezumū priekšpusē uz kājas pacēluma un bez stiprinājuma elementiem (9., 10. att.). Šo apavu virsas konstrukcija ir līdzīga kā iepriekš aprakstītajām kurpēm – aplaides gali sašūti vai nu kājas iekššanos (4.1. tips), vai arī virs papēža (4.2. tips). Starp Cēsu apavu detaļām izdalāmas septiņas aplaides ar šuvi sānos, no tām veselākā (9. att.) ir 305 mm gara, 70 mm augsta, izgriezta no 2 mm biezās ādas.

Divas Cēsis atrastās virsas (LNVM, bez inv. numura un VI 213: 3733) bijušas sašūtas pēdas aizmugurē. Viena kurpe (10. att.) gar augšmalu no iekšpuses bija nošūta ar 15 mm šauru ādas strēmeli, bet uz papēža bija trīsstūraina kape.

7. att. Priekšpusē šnorējama kurpe (LNVM, VI 213: 3722)
1 – virsa; 2 – virsas sānu detaļa; 3 – trūkstošā detaļa; 4 – rekonstrukcija
(Bebre 1994)

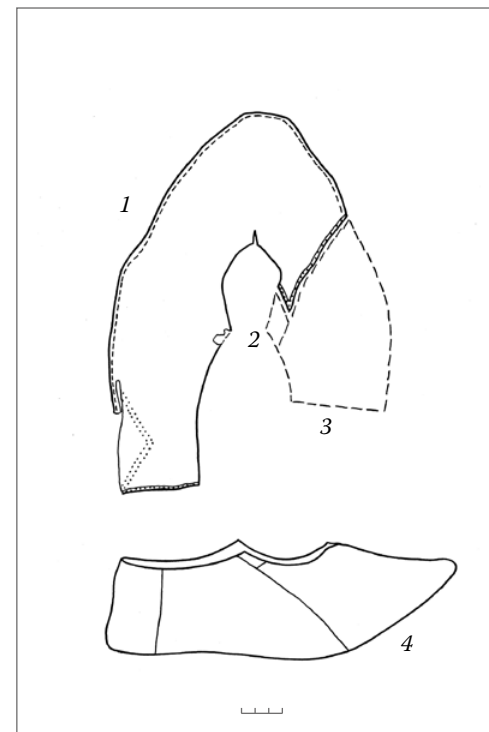
8. att. Priekšpusē šnorējama kurpe (LNVM, VI 213: 3735)
1 – virsa; 2 – trūkstošā detaļa; 3 – rekonstrukcija
(Bebre 1994)

Konstatēti arī trīs virsu purngalu fragmenti ar lokveida izgriezumū pēdas virspusē, kuri piederīgi vienam vai otram kurpes variantam.

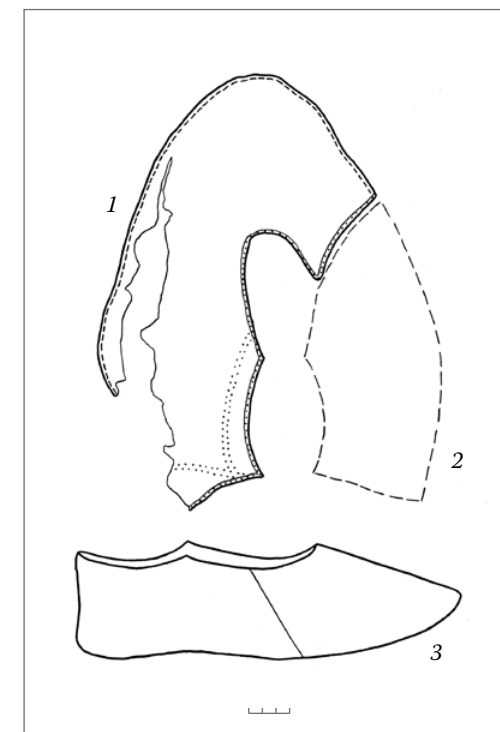
Diezgan atsegtajām Cēsis atrastajām kurpēm tiešas analogijas arheoloģiskajā literatūrā pagaidām nav uzietas. Lai gan Eiropā viduslaiku beigās un jauno laiku sākumā ir valkātas gan valējas kurpes, gan arī bez stiprinājuma (Goubitz *et al.* 2001, 173, 174, 219, 220), tie tomēr ir citādas konstrukcijas apavi.

Kurpes ar smailu, pagarinātu purngalu (5. tips)

Starp Cēsu pils apaviem izdalāms vēl viens specifisks kurpju modelis ar smailu, izteikti pagarinātu purngalu (11., 12. att.). Kurpju virsa darināta no aplaides un papildu sānu detaļām (10 vienības). Līdzīgi kā 4. tipa kurpēm, arī šiem apaviem priekšpusē virs kājas pacēluma ir “U” veida izgriezumū. Cēsis vairāk valkātas kurpes (5.1. tips) bez stiprinājuma elementiem (XII att.), bet bijušas arī kurpes (LNVM, VI 213: 3707, 3750), kam izgriezumū malās izdurtas divas actiņas auklas izvēršanai (5.2. tips). Kurpju apakšai atbilst divu veidu smailās zoles. Pirmā veida kurpēm, kas jau iepriekš aprakstītas raksta sadaļā par zolēm, zoles uzreiz piegrieztas ar specifisko pagarināto purngalu (12. att.: 2). Otra veida kurpēm ir atjautīgs zoles pagarinājuma risinājums – par pamatu izmantotas vienkāršās zoles ar smailu

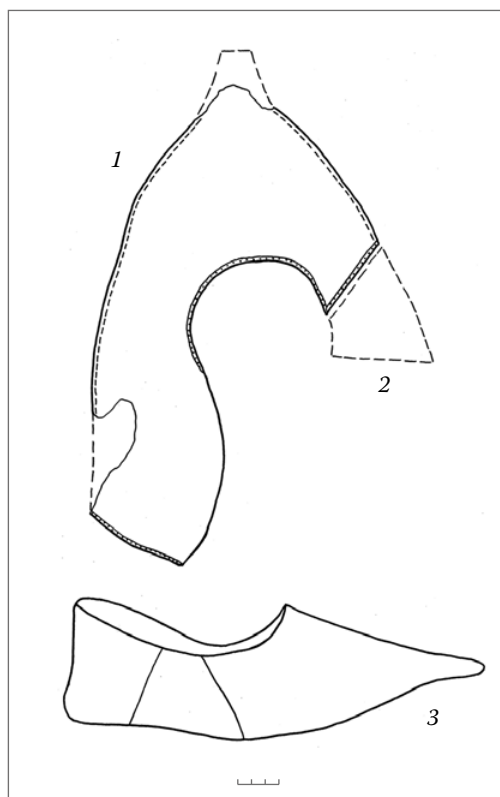
9. att. Kurpe bez stiprinājuma un ar “U” veida izgriezumū priekšpusē (LNVM, VI 213: 3750)
1 – virsa – aplaide; 2, 3 – trūkstošās detaļas; 4 – rekonstrukcija
(Bebre 1994)

10. att. Kurpe bez stiprinājuma un ar “U” veida izgriezumū priekšpusē (LNVM, VI 213: 3750)
1 – virsa – aplaide; 2 – trūkstošā detaļa; 3 – rekonstrukcija
(Bebre 1994)

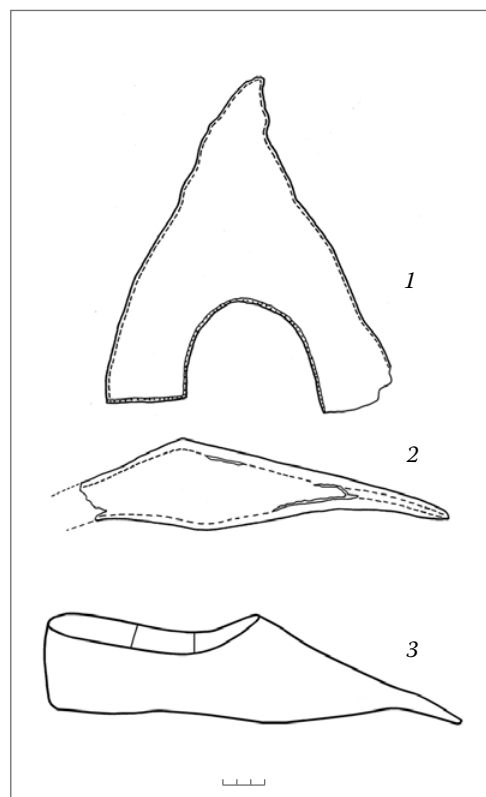
purngalu, bet, lai iegūtu nepieciešamo pagarinājumu, tām piešuva speciālu apmaļu iešuvi ar smailu, pagarinātu galu (XIII att.: 2, 3). Šim apavu tipam atbilst platās iešuvju apmales ar dubulto šuvju rindu (17. att.: 3, 4). Kurpes sānos ir 50–65 mm augstas, piegrieztas no 1–2,3 mm biezas liellopa ādas.

Apavi ar smailu, pagarinātu zoli ir reta atradumu grupa – Latvijā pagaidām nekur citur tādi nav atklāti. Turku (Somijā) konstatēti tikai trīs šādu zoļu eksemplāri, datēti ar 14. gadsimta beigām–15. gadsimtu. Smaila, stipri pagarināta, caur diviem iegriezumiem saitēta kurpe sastopama Elblongas (Polija) materiālā (Marcinkowski 2009, 179: ryc. 6). Citur Eiropā smailpurngala apavi atklāti vēl Nīderlandē (Dordrechtā, Hārlēmā) un Itālijā (Trento), datēti pārsvarā ar 15. gadsimtu (Goubitz *et al.* 2001, 224; Volken 2017, 36). Pēc Cēsu pils apavu fragmentiem nav iespējams noteikt, vai tie bijuši sieviešu vai vīriešu apavi. Tomēr, kā parāda Rietumeiropas apavu vēstures ilustratīvie materiāli, līdzīgus apavus ar smailiem un pagarinātiem purngaliem nēsāja vīrieši – augstmaņi (Mercialova 1972, 28, 32); arī ārzemju arheologi šāda tipa apavus attiecina uz vīriešu apaviem.

11. att. Kurpe ar smailu, pagarinātu purngalu (LNVM, VI 213: 3726)

1 – aplaide; 2 – trūkstošā detaļa;
3 – rekonstrukcija
(Bebre 1994)

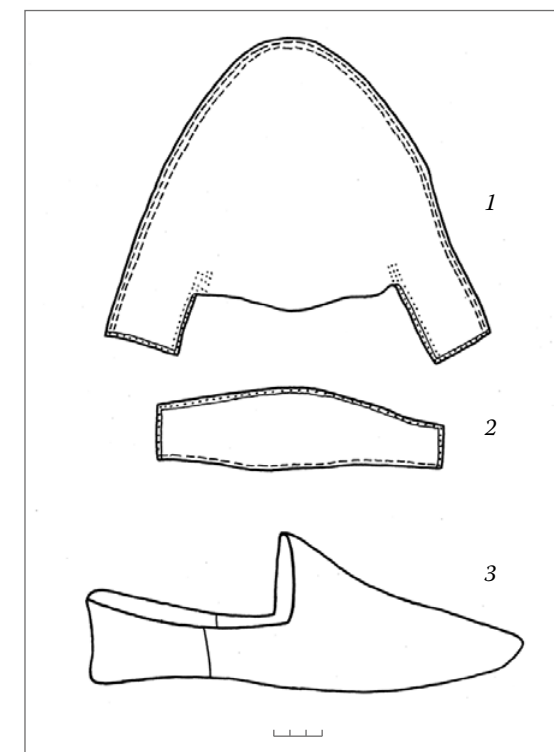
12. att. Kurpe ar smailu, izteikti pagarinātu purngalu

1 – virsas fragments (LNVM, VI 213: 3748);
2 – zoles fragments (LNVM, VI 213: 3747);
3 – rekonstrukcija
(Bebre 1994)

Kurpes ar noapaļotu purngalu un bez aizdares (6. tips)

Sestajam apavu tipam atbilst kurpes, kuru zoles ir ar noapaļotu purngalu (9 vienības), bet virsa izgatavota no divām galvenajām daļām – priekšpusē (galviņas) un aizmugures, kas aptvēra pēdas sānus un papēdi (13. att.). Cēsis identificētas piecas kurpju galviņas, kas dziļi apņēma pēdas priekšpusi. Pēc galviņas malas piegriezuma Cēsu kolekcijā izdalāmas divu veidu kurpes. Vienām (6.1. tips) galviņas mala taisni nogriezta, otrām (6.2. tips) tā piegriezta ar nelielām (25–40 mm garām) sānu daļām (13. att.: 1). Kurpe sānos un virs papēža pēdu apņēma apmēram 40–50 mm augstumā. Kurpes iekšpusē iestrādāta aizmugurei līdzīgas formas un lieluma vai nedaudz mazāka kape (13. att.: 2). Dažām galviņām (LNVM, VI 213: 2649), iespējams, bijušas arī purngala oderes, par ko liecina piedieguma šuvju pēdas iekšpusē.

Šīm Cēsu kurpēm līdzīgi apavi sastopami Rīgas jauno laiku arheoloģiskajā materiālā. Rīgā atrastie gandrīz veseli kurpju paraugi ir dažādu izmēru, un tos valkāja gan bērni, gan pieaugušie neatkarīgi no dzimuma. Nedaudzās Cēsu materiālā atrastās šī tipa kurpju detaļas atbilst pieauguša cilvēka kājai. Tām līdzīgi apavi atklāti gandrīz visos Eiropas lietiskajos materiālos, kur vien saglabājušies šī perioda ādas izstrādājumi. Aprakstītās kurpes bijušas vienas no visvairāk izplatītajiem tā laika apavu modeļiem. Cēsu pili konstatētais nelielais skaits (5 vienības) skaidrojams ar to, ka šie apavi ienāk modē, piemēram, Skandināvijā (Swann 2001, 91, 92), Nīderlandē (Goubitz *et al.* 2001, 223, 224) un citur 16. gadsimta pašas beigās un vairāk izplatīti 17. gadsimtā. Cēsu pili 17. gadsimta ādas senlietas pārstāvētas salīdzinoši nelielā skaitā.

13. att. Divdaļīgā kurpe (LNVM, VI 213: 3748)

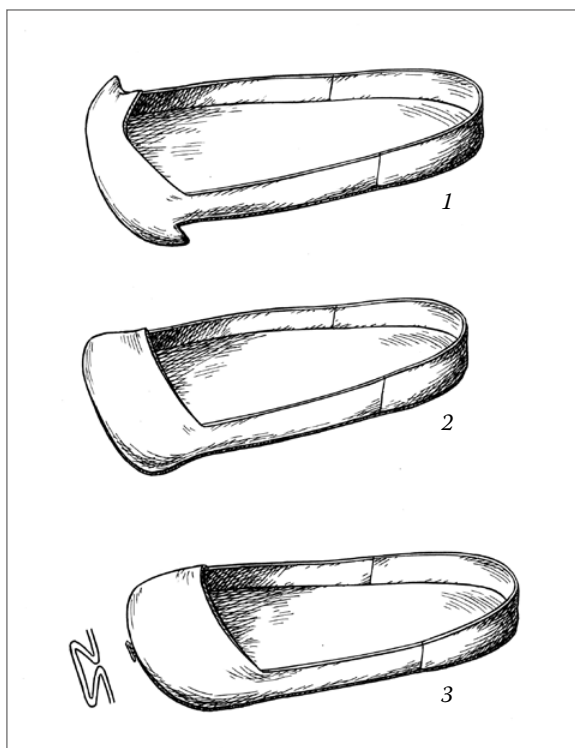
1 – purngals (galviņa); 2 – kape;
3 – rekonstrukcija
(Bebre 1994)

Kurpes ar platu, nošķeltu purngalu (7. tips)

Kurpes ar īpatnēju, platu, nošķeltu purngalu (14. att.; IV, V, XIV, XV att.) ir vieni no izteismīgākajiem renesanses stila apaviem. Savdabīgās formas dēļ tās attēlotas arī daudzās 16. gadsimta pirmās puses gleznās un gravūrās. Literatūrā kurpes ar platu purngalu tiek dēvētas par Tjūdorū laika apaviem (angļu *Tudor footwear*), “govs purna” kurpēm (vācu *Kuhlmaulschuh*) vai “ragainiem apaviem” (vācu *Hornschuhe*). Hronoloģiski šī tipa apavi diezgan precīzi datēti ar 16. gadsimta pirmo pusi, un Eiropas arheoloģiskajā materiālā sastopamas vairākas to kategorijas.

Arī Cēsu pili “govs purna” apavi bija izplatīti. Par to liecina izrakumos atrastie 48 zoļu fragmenti, 16 virsu purngalu daļas, purngalu ieliktni, sānu daļas, aizmugures un citas detaļas. Raksturīgi, ka visas detaļas piegrieztas no biezas, blīvas ādas, iespējams, lai apavus turētos uz kājas un neizlocītos.

Formētā veidā šī tipa kurpes bija veidotas no pazoles un saistzoles, starp kurām pēdas stingrībai papildus iešuva starplikas (nelielu izmēru, dažādu formu zoļādas atgriezumus), kuru nospiedumi izsekojami uz zoļu ādas. Pazoļu diegu vīle ieslēpta t. s. šuves rievā, kas iegriezta aptuveni 5–10 mm attālumā no malas pa pazoles perimetru līdz pusei no ādas biezuma. Savukārt kurpju virspusi izgatavoja no dubulta purngala un aizmugures daļas. Pēc formas purngals ir plats, četrstūrains, ar šaurām (zemām) sānu daļām, kas stiepjas līdz pat apava aizmugurei. Purngalu izmērs ir 126–151 x 37–53 mm; sānu malu garums kopā ar purngalu nepārsniedz 185 mm, to augstums ir tikai 15–20 mm. Purngala ieliktnis parasti ir dažus milimetrus mazāks par purngalu, pēc formas – trapecveida, bieži vien ar viegli

14. att. Kurpes ar platu, nošķeltu purngalu
1 – 7.1. tipa kurpes rekonstrukcija;
2 – 7.2. tipa kurpes rekonstrukcija;
3 – 7.3. tipa kurpes rekonstrukcija un tās dekoratīvās ieloces shēma

A. Bērziņas zīmējums, 2020

noapaļotiem stūriem. Abas detaļas izgrieztas no vienādi biezas (2–3 mm) liellopa ādas gabaliem, kas salikti kopā ar ādas kreisajām pusēm.

Pēc zoļu un virsas (purngala) formas Cēsu materiālā skaidri izšķirami vairāki šo apavu modeļi (14. att.). Vispirms jāizdala kurpes, kuru sānos ir trīsstūrains izvīrējums (“ragi”) (7.1. tips). Cēsu pili iegūtas sešas šī tipa zoles (IV att.) un tikpat daudz purngala daļu.

Pārējām kurpēm ir līdzīgs plats purngals, bet bez sānu izvīrējumiem (10 vienības) un seši šāda tipa purngala ieliktni (7.2. tips).

Starp šī fasona apaviem jāizdala vēl viens kurpju tips ar dekoratīvi izveidotu purngalu (7.3. tips). No šī tipa kurpes Cēsīs ir saglabājusies pazole, vairākas virsas blīvinājuma detaļas, apmaļu iešuves fragments ar dubultu šuvi, kā arī purngala, purngala ieliktna (XIV att.: 3), aizmugures un kapes atgriezumus, kuriem nogriezta augšdaļa. Priekšpusē ar aizmuguri bijušas sašūtas kopā sānos, kurpei ir nedaudz paaugstināta (45–50 mm) papēža daļa. Purngals bijis dziļāks nekā citām šī tipa kurpēm, jo ieliktnis ir 195 mm plats un pirkstus apņēmis vismaz 76 mm garumā; tas bijis izgriezts no 3 mm biezas ādas. Kurpes priekšpusē virsādā izveidota dekoratīva ieloce taureņa formā (14. att.: 3). Cēsu kurpei ar dekoratīvo ieloci priekšpusē analogi paraugi nav zināmi.

Protams, iepriekš aprakstītais nav vienīgais “govs purna” apavu rotājums Cēsu apavu kolekcijā. Izrakumos atrastas arī divas virsu purngalu daļas ar rotājošu perforējumu. Viena atgrieztuma rotājumu veido apaļu caurumiņu rindas (XV att.: 3). Pa ceturto rindu purngals nogriezts. Otram fragmentārajam purngalam kā rotājums izveidotas divas skujveida iegriezumus rindas (XV att.: 7). Katrā rindā ir trīsdesmit septiņi 4–8 mm gari, skujiņas ornamentam līdzīgi iegriezumus, kas atkārtos apmēram ik pēc 1,5–4 mm.

Līdzīga iegriezumus rinda ir atklāta uz četrām izstieptām elipsveida detaļām, no kurām trīs (LNV, bez inv. numura, 3219, 3749) ir izgrieztas no telādas, bet viena – no kazādas (LNV, VI 213: 3220). To izmēri ir nelieli: 118 x 16; 120 x 11; 136 x 29, 102 x 13 mm. Atbilstoši to platumam iegriezumus vidusdaļā garāki, uz galiem īsāki, iegriezti ik pēc 2–4 mm un skaitā no 20 līdz 40 atkarībā no detaļas (XV att.: 4, 5). Cēsu apaviem analogiska detaļa ir kurpei, kas izcelta no Nīderlandes kuģa vraka netālu no Bidingheizenas (*Biddinghuizen*) (Het Geheugen, OM11-237). Visām četrām elipsveida detaļām gar malām saglabājušies šuvju dūrieni, kas liecina, ka tās bijušas piešūtas, domājams, pie virsas malas, līdzīgi kā vēl vienai Nīderlandē, Deventerā (*Deventer*), konstatētajai kurpei (Goubitz *et al.* 2001, 276, Fig. 1a).

Kurpes ar platu, nošķeltu purngalu, kā liecina daudzi šī tipa apavu fragmentu atradumi, ir bijušas vieni no visvairāk izplatītajiem apaviem Cēsu pili. Diemžēl pils arheoloģiskās izpētes darbos nav atrasts neviens vesels šī tipa apava paraugs. Līdz šim veikto pētījumu rezultāti liecina, ka Livonijas pilsētu iedzīvotāju vidū šī tipa apavi ir bijuši mazāk populāri. Piemēram, Rīgā nelielā skaitā ir atrastas “govs purna” apavu abu veidu zoles, kā arī seklās virsas. Eiropas arheoloģisko izrakumu materiālos kurpes ar nošķeltu, platu purngalu ir atrastas daudzviet. Kādai Cēsu kurpei analogiska 16. gadsimta pirmās puses kurpe ir uzlieta Gdaņskā (Polija); līdzīgas atklātas arī Turku pilsētā (Somija), Stokholmā un Upsalā (Zviedrija) (Swann 2001, 82–84), kā arī uz 1545. gadā nogrimušā angļu kara flotes kuģa *Mary Rose* (Gardiner 2005, 70, 72). Protams, visvairāk kurpju ar platu, nošķeltu purngalu atrastas Vācijā, jo tur tās radušās kā kareivju (landsknehtu) 16. gadsimta apavi, kas strauji izplatījās visā Eiropā (McNealy 2004).

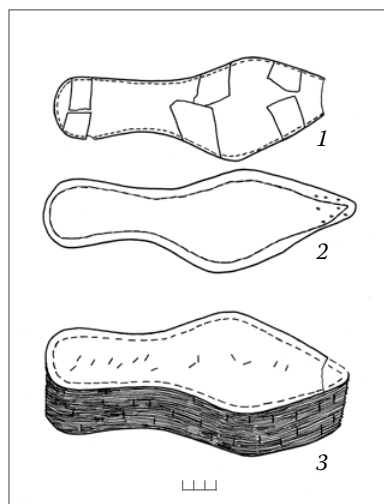
Platformas kurpe-sandale (?)

Ziemeļeiropā valēji siksniņapavi ar paaugstinātu, biezu zoli, kā uzskata apavu pētnieks Olafs Goubics, ir jauns apavu tips, kas sāk izplatīties tikai ap 1500. gadu un ir piederīgs mūkiem. Nīderlandē atrasti tikai pieci šādu apavu paraugi; pa vienam eksemplāram zināmi no Londonas (Anglija) un Freiburgas (Vācija). Lielākajai daļai šo apavu zole darināta no trim slāņiem, izņemot Edamas (Nīderlande) apavu, kam bija pieci slāņi, un Londonas kurpi, kas sašūta pat no sešiem vai septiņiem ādas slāņiem (Goubitz *et al.* 2001, 267). Toties nekur nav atrasts tāds apavs kā Cēsu pili – tā pildījums starp saistzoli un pazoli veidots no daudziem zoļu atgriezumumiem (biezums – 30 mm). Šādas konstrukcijas zole bija Cēsu pils kurpnieka oriģināls, individuāls tehniskais risinājums. Diemžēl vairs nav iespējams noteikt, kurā vietā šai zolei bija piestiprinātas siksniņas. Parasti šādiem apaviem viena siksniņa ir piešūta purngala daļā un otra – aizmugures daļā, ko stiprināja ap potīti. Cēsu zole bijusi liela izmēra apavam – tās garums ir 280 mm, kas atbilst vīrieša 43. izmēra pēdai.

Dažādas Cēsīs atrastās apavu detaļas

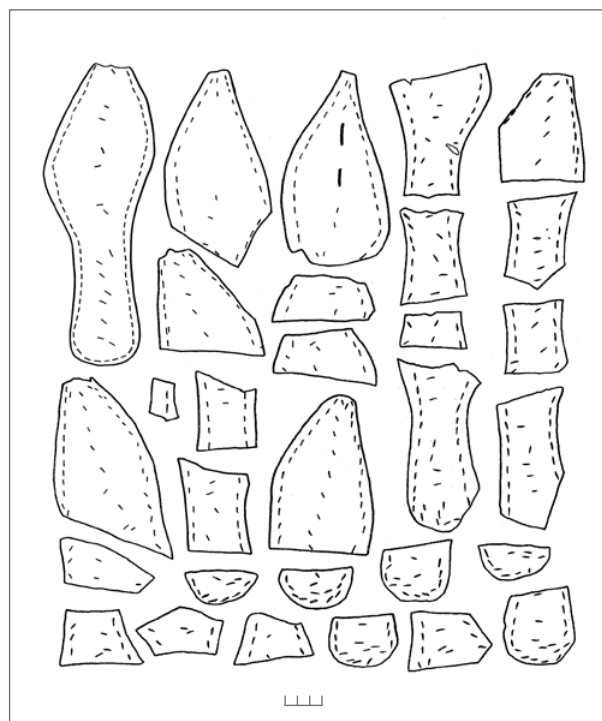
Iepriekš tika minēts, ka lielu daļu ādas atradumu veido atsevišķas apavu detaļas un nenosakāmi fragmenti. Tālāk aplūkosim tikai dažas izstrādājumu grupas, jo lielākā daļa detaļu jau minētas, aprakstot katru atsevišķo apavu tipu. Cēsu pils ādas senlietu kolekcijā ir daudzas apavu detaļas, kas vienādas vairākiem šīs kategorijas izstrādājumiem.

Apšuves – šauras (6–12 mm) ādas sloksnes (67 vienības), kam abās malās redzami dūrieni un diega pārstaipu nospiedumi (17. att.: 1). Ar apšuvēm nostiprināja visu veidu apavu virsas augšmalu, to skaitā arī dažādos iegriezumus un izgriezumus, lai āda neplīstu tālāk.

15. att. Platformas zole, VI 213: 3756
1 – zoles augšdaļa; 2 – pazole;
3 – rekonstrukcija
(Bebre 1994)

16. att. Platformas zoles detaļas
(Bebre 1994)

Apmaļu iešuves – šauras ādas strēmeles, kuras iešuva starp virsu un zoli. Cēsīs atrastajiem cietās konstrukcijas apaviem ir divu tipu apmaļu iešuves: vienas (160 vienības) ar vienu dūrienu rindu (6–14 mm) (17. att.: 2), otras nedaudz plātaķas (11–15 mm) ar divām dūrienu rindām (63 vienības) (17. att.: 3, 4).

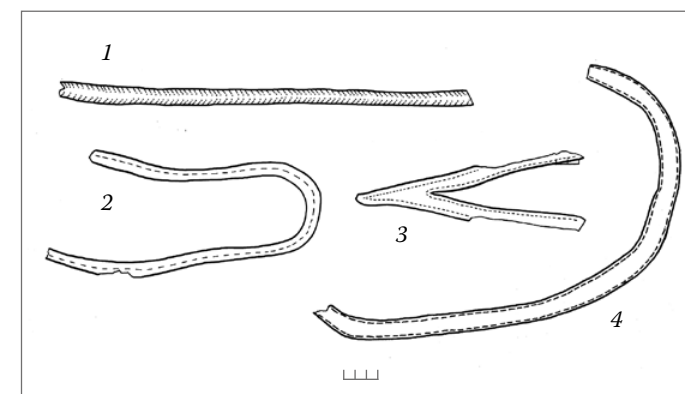
Neatņemama cieto apavu virsu detaļa bija kape (18. att.: 1), kuru iešuva apavam no iekšpuses virs papēža. Cēsu apaviem konstatētas četru veidu kapes: trīsstūrainas (62 vienības), trapecveidīgas (11 vienības), četrstūrainas (8 vienības) un lokveida (5 vienības). No kapēm dominējošās ir trīsstūrveidīgas formas detaļas, kuras iešuva kurpju aplaidēs. Arī ar trapecveidīgām tika stiprinātas kurpju aplaides, tomēr tās ir puszābakiem raksturīgas detaļas. Kurpēm, kuru virsa veidota no divām detaļām, no iekšpuses tika iestrādāta tikpat gara vai nedaudz īsāka četrstūrveidīga kape, bieži vien ar nedaudz paaugstinātu vidusdaļu. Arī pusloka formas kapes sastopamas galvenokārt divdaļīgiem apaviem, kuru aizmugure izgatavota no divām identiskām daļām, kas kopā sašūtas pie papēža. Šāda apava aizmugurei no iekšpuses tika piešūta pusloka formas kape.

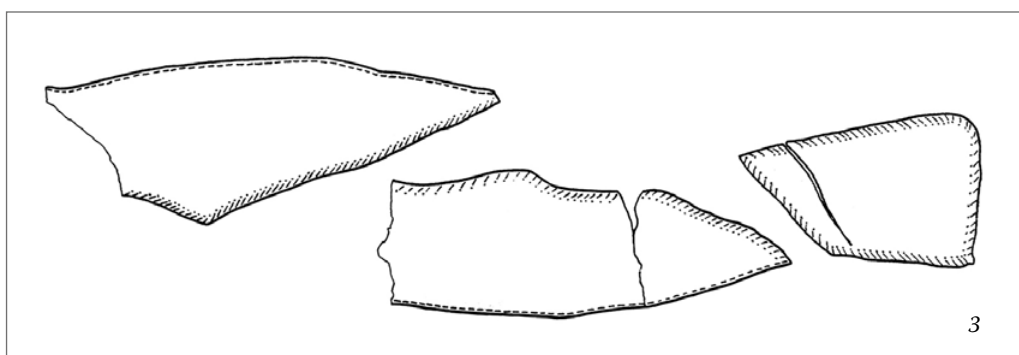
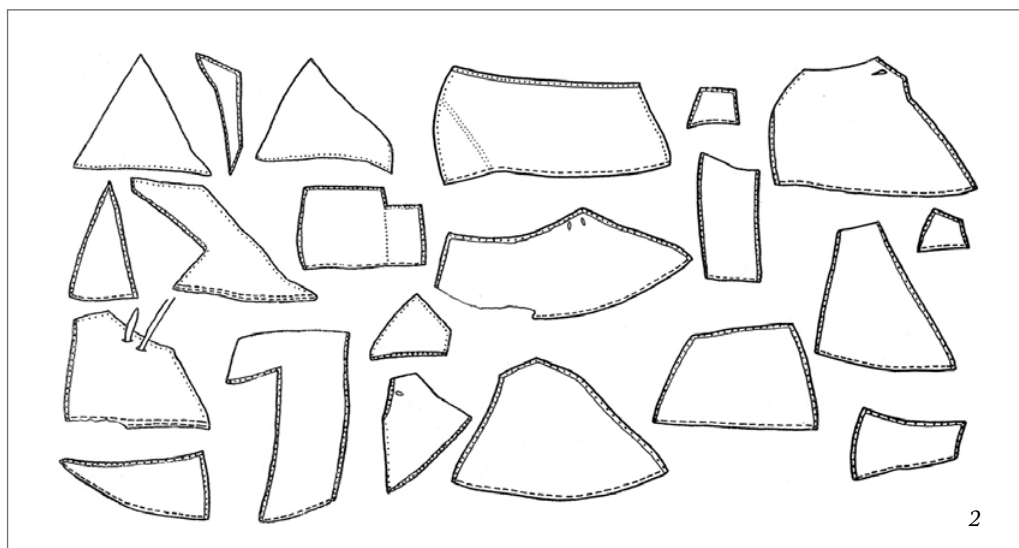
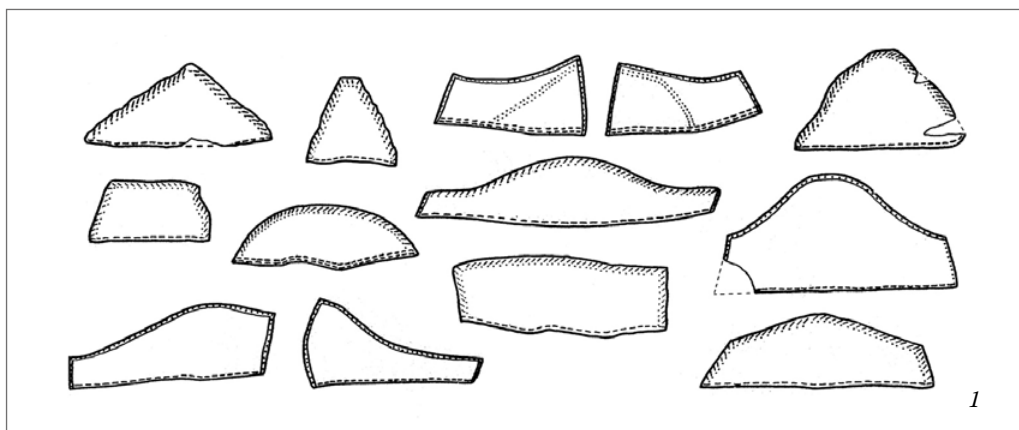
Cēsu apavu materiālā konstatētas daudzas dažādu formu un lielumu virsu papild-detaļas (63 vienības), kuras stīķēja iekšsānā starp aplaides galiem, lai iegūtu pēdas virsas pilnu apkārtmēru (18. att.: 2).

Oderējums – detaļa, kas raksturīga cietās konstrukcijas apaviem. Cēsu apaviem konstatētas vairāku veidu oderes (18. att.: 3). Pirmais veids – piecas neregulāras, četrstūrainas formas oderes ar noapaļotiem stūriem, to izmēri: 160 x 100 x 104 x 94 mm; spriežot pēc formas un šuvju dūrieniem, tās tika iešūtas apava priekšpusē, purngala daļā (2 vienības). Otrā veida iegarenas formas oderes (2 vienības) ir 100–110 mm platas, kuras nosedza apava iekšpusi no purngala līdz papēdim. Trešā tipa oderes ir garenas, trīsstūrainas vai četrstūrainas, 9–30 mm platas ādas strēmeles. Dažas tika iestrādātas gar virsas apakšmalu, lai, apavu valkājot, tā tik ātri nenoplistu, bet citas (8 vienības) piediedza parasti gar virsas augšmalu.

Starp daudzajām atsevišķi atrastajām apavu detaļām jāatzīmē arī zoļu starplikas, kuras visbiežāk liktas starp zolēm ar nošķeltu purngalu. Cēsu pils materiālā sastopami arī vairāki ielāpi (23 vienības), kurus lielākoties piegrieza no valkāto apavu veselākajām daļām vai ādu pārpalikumiem. Cēsīs konstatētas tikai dažas virsas ar lāpījuma pēdām (LNVM, VI 213: 3729, 4433); tāpat kā mūsdienās, arī senatnē apaviem vistraujāk nodila pazoles.

17. att. Apavu apšuves un apmaļu iešuves
1 – virsas augšmalas apšuve (LNVM, VI 213: 3734);
2 – apmaļu iešuve ar vienu dūrienu rindu (LNVM, VI 213: 4348);
3 – apmaļu iešuve, kas pārveidota par aizdares siksniņu (LNVM, VI 213: 3745);
4 – apmaļu iešuve ar divām dūrienu rindām (LNVM, VI 213: 3720)
(Bebre 1994)

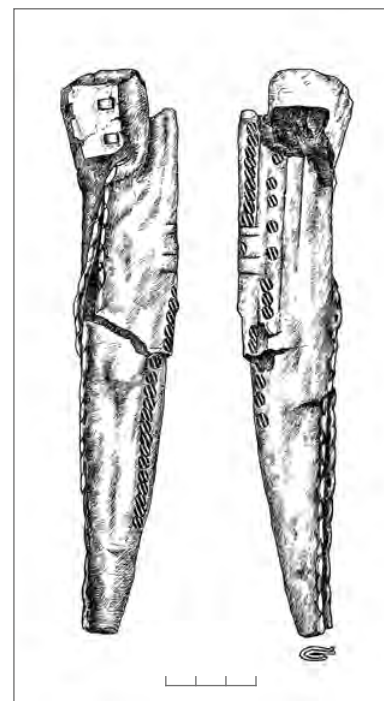
18. att. Dažādas apavu detaļas

1 – apavu kapes un aizmugures daļas; 2 – kurpju virsu dažādas papildu detaļas; 3 – kurpju virsu odeses (Bebre 1994)

NAŽU, DUNČU UN CITU PRIEKŠMETU IETVERES

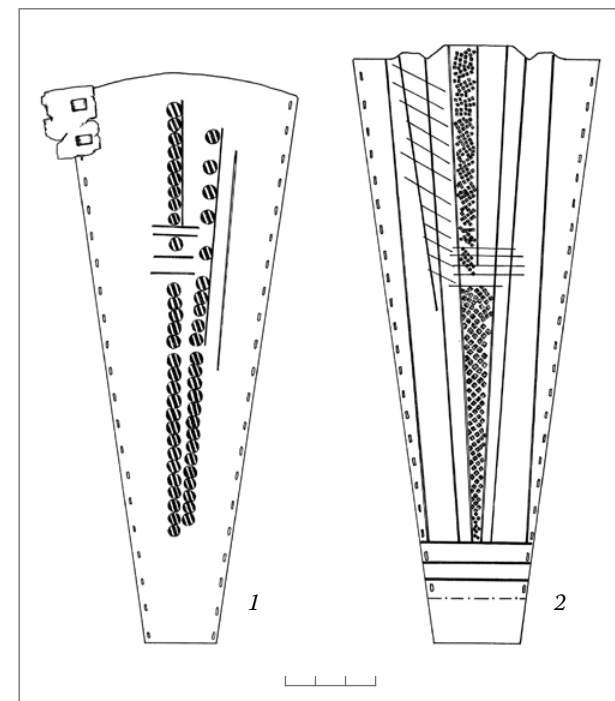
Cēsu pils ādas izstrādājumu klāstā identificētas sešas nažu makstis, no kurām divas ir grezni ornamentētas. Viena no ornamentētajām makstīm rotāta ar metāla apkalumu (19. att., 20. att.: 1; XVI att.: 1). Tā darināta no trapeceveida, uz pusēm pārlocīta, 1,2 mm bieza liellopa ādas gabala, kas sašūts gar malu (garums – 178 mm, platums augšgalā – 31 mm, smailē – 12 mm). Šuvuma dūrieni ir reti (8–9 mm), un diegs bijis stipri pievilktis, ādas malās veidojot ieloces. Maksts rotājumu veido priekšpusē vertikālā plaknē iespiestas lielāku un mazāku aplu rindas, kas nodalītas ar horizontālām un vertikālām līnijām. Abu veidu apli sadalīti ar svītru uz pusēm (20. att.: 1). Papildus iespaidumiem ādā ietveri augšdaļā apņēma 23 mm plata, alvota vai sudrabota metāla skārda lente, kas piekniedēta maksts aizmugurē; no tās saglabāties tikai neliels fragments (23 x 18 mm). Pārsvītrots aplis ir rets ornamenta motīvs – Latvijas teritorijā tāds atklāts tikai uz dažām renesanses laika saktām, kas datējamas ar 16. gadsimta otro pusi–17. gadsimta sākumu (Vaska 2017, 128; 99. att.: 5; 109. att.: 1). Somijā, Turku pilsētas materiālā, atklāta viena naža maksts ar līdzīgu rakstu (pieci apli ar pārvilkto līniju), kas datēta ar 14. gadsimta beigām–15. gadsimtu (Harjula 2005, 51).

Dažādu iespiestu līniju salikums izsekojams uz 181 mm garas maksts ar šauru smaili (20. att.: 2; XVI att.: 2), kas pēc formas, domājams, atbilst nelielam duncim. Par to liecina

19. att. Naža maksts (LNVM, VI 213: 3359)

Dz. Zemītes zīmējums, 2019

20. att. Maksts LNVM, VI 213: 3359 (1) un LNVM, VI 213: 3494 (2) izklājums un ornamenta shēma

Dz. Zemītes zīmējums, 2019

arī ietveres smailā gala neparastais divkārtīgais izveidojums, to 11–14 mm platumā ielokot uz iekšpusi. Maksts piegriezta no 2,3 mm bieza, trapecveidīga, garena teļādas gabala. Ietveres atvērums mala taisni nogriezta ar nelieliem trīsstūrīgiem izgriezumiem pret sāniem (locījuma vietā). Formētā veidā maksts augšdaļā ir 42 mm plata, bet lejasdaļā – 13 mm ar savienojuma šuvi pa vidu aizmugurē. Maksts priekšpusē ornamenta kompozīcija ir divdaļīga, ap vidusdaļu ģeometrisko rakstu sadala četras horizontālas ādā iespiestas līnijas, bet galu noslēdz trīs līnijas. No augšmalas maksts virsmā ievilkta četras vertikālas līnijas līdz horizontālajām līnijām pie smailes. Ievilkta četras vertikālas līnijas maksts galā saplūst kopā, veidojot trīsstūru smailes. Vertikālo līniju starpas aizpildītas ar sīku rūtojumu (vafeļu rakstu), bet uz sāniem ievilkta retas, slīpas (diagonālas) svītras. Maksts aizmugurē, katrā šuves pusē, iespiestas tikai divas vertikālas līnijas (20. att.: 2).

Lineārais dekors ir visvairāk izplatītais zobenu un nažu maksts rotājums. Latvijā iespiestas līnijas atklātas Rīgā atrastajām 13.–17. gadsimta ietverēm (Bebre 1989). Agrākā (13.–14. gadsimta) naža maksts ar sīku rombu rakstu atrasta Rīgā, Alberta laukumā (Bebre 1989, 199).

Divas Cēsu pils izrakumos atrastās vienkāršās makstis kalpojušas kā ietveres neliela izmēra nažiem. Viena maksts (XVI att.: 3) darināta no trīsstūrainā, 1,3 mm bieza teļādas gabala, kas pārlocīts uz pusēm un nošūts gar vienu malu. Maksts garums – 138 mm; platums augšgalā – 30 mm, smailajā galā – 13 mm. Maksts virsma samērā nodeldēta, iespējams, piegriezta otrreizēji, izmantojot kāda cita izstrādājuma ādu.

Otra vienkāršā naža maksts ir fragmentāra (LNVM, VI 213: 4372), tās smailais gals ir noplisis. Maksts ir saglabājusies 111 mm garumā, augšdaļā 27 mm, pie apakšas – 18 mm plata. Tā formēta atšķirīgi no iepriekš aprakstītā darinājuma, ietveres savienojuma šuve atrodas pa vidu maksts aizmugurē. Maksts ir piegriezta no trapecveidīga, garena, 0,5 mm bieza liellopa ādas gabala, pārlokot tā, ka malu savienojumu šuve atrodas pa vidu maksts aizmugurē. Ietveres atvērums priekšējā mala ir taisna, bet aizmugurē redzami trīsstūrīgi izvērījumi. Līdzīgas konstrukcijas maksts fragments atrasts arī Cēsu pils ziemeļu torņa pagrabtelpā (Garšvienē 2017, 210).

Analoģiskas abu veidu vienkāršās makstis ir izplatītas visas Eiropas un arī senās Krievzemes viduslaiku un vēlākos materiālos. Pils mūsdienu Latvijas teritorijā līdzīgas makstis saglabājušas vienīgi Kokneses pils arheoloģiskajā materiālā, bet vairāk sastopamas viduslaiku pilsētu slāņos (Rīgas, Cēsu u. c.).

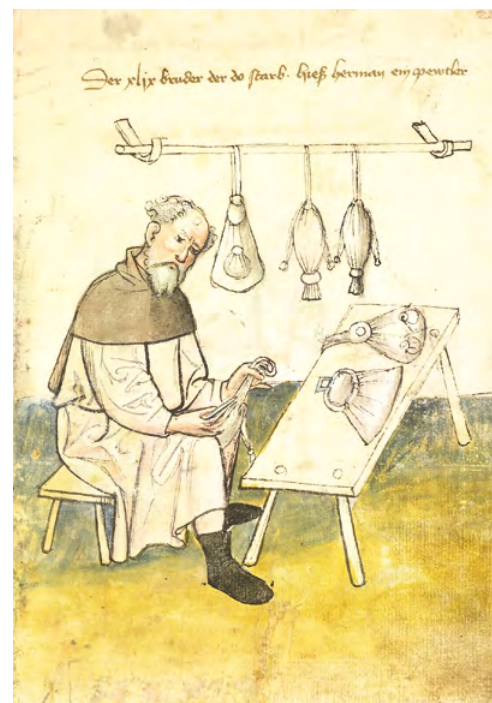
Cēsu pili atrasta kāda interesanta ādas ietvere (XVI att.: 6), kas pēc formas līdzīga naža makstij, bet tās iekšpusē ir divi cilindriski nodalījumi (stobri), kas darināti kā ādas tīstokļi, kuru diametrs ir 10 x 7 un 11 x 8 mm. Arī pati maksts veidota kā daudzkārtīgs ādas tīstoklis. Tā ir vāji saglabājusies, āda izkaltusi un trausla, saplīsusi divās daļās. Maksts kopējais garums ir ap 145 mm, atvere – 48 mm plata, bet pie smailes sašaurinās līdz 20–30 mm. No ornamenta maksts augšdaļā ir izsekojamas diagonālas līnijas un iespiestu aplīšu raksts. Ādas ietveres ar līdzīgiem nodalījumiem arī Eiropas arheoloģiskajā materiālā ir unikāli artefakti. Zināmi atsevišķi rakstāmriku, ēdamriku un citi irbuļveida priekšmetu futrāļi. Galda piederumu ietvere ar diviem nodalījumiem ir atrodama Dordrehtas (Nīderlande) 14.–16. gadsimta ādas izstrādājumu kolekcijā (Goubitz 2007, 97), bet Ķelnes pilsētas muzejā (*Kölnisches Stadtmuseum*) glabājas ar 14. gadsimtu datēts adatu futrālis, kam arī ir divi cilindriski nodalījumi (inv. Nr. 1888/5).

MAKI

Arheoloģiskajā literatūrā nav skaidru kritēriju attiecībā uz to, kuri izstrādājumi pieskaitāmi pie makiem un kuri – pie nelielām somām. Bieži vien maki un somas ar vairākiem nodalījumiem ir līdzīgi gan pēc izskata, gan pēc uzbūves. Pētnieki pamatā vadās pēc priekšmeta lieluma un nēsāšanas veida. Makus, it īpaši maisiņveida, senatnē, kamēr apģērbiem nebija kabatu, nēsāja piestiprinātus pie jostas. Toties somām nēsāšanai darināja speciālu pleca siksnu un jaunākos laikos arī rokturus.

Cēsu pils aizsarggrāvī iegūto atradumu klāstā nav neviena vesela ādas maka, bet atklātas vairākas gan vienkāršas, gan ornamentētas maku detaļas. Naudas (monētu) maku raksturīgākā pazīme ir rinda iegriezumumu gar vismaz vienu malu tā savilkšanai.

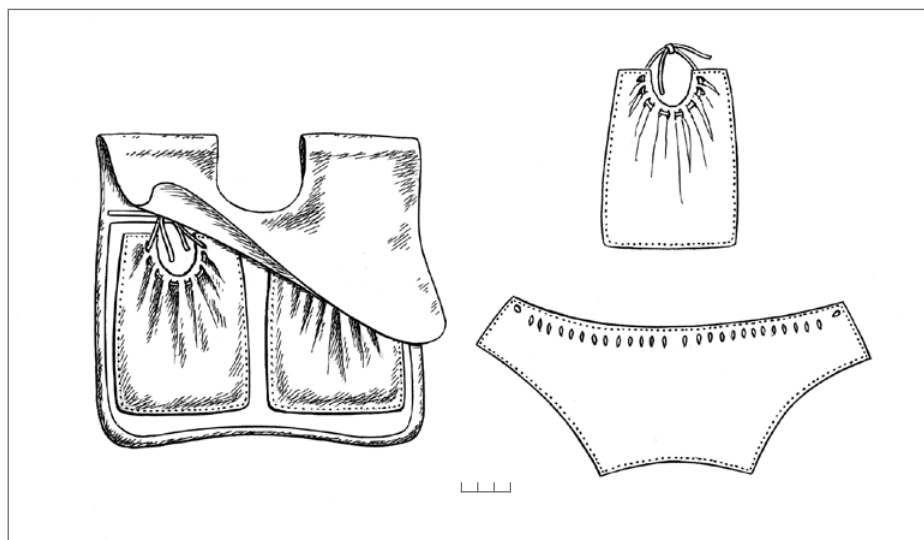
Cēsu arheoloģiskajā materiālā identificētas četras pēc formas līdzīgas sešstūra piegriezuma maku detaļas. Divas no tām atrastas vienuviet un bijušas viena maku sastāvdaļas (XVII att.: 1, 2). Maks piegriezts no 0,5–0,7 mm biezās, labi izmiecētas kazādas. Gar garāko (205 mm) augšmalu tam izveidoti 35 vertikāli, 6–7 mm gari iegriezumumi, caur kuriem pamīšus izvēra saitīti maku savilkšanai. Maku sānu malas ir slīpas, bet apakšējā ir ar nelielu ieliekumu. Abas maku detaļas rotātas ar blīvu, slīpu svītrojumu. Pa detaļas perimetru ir izsekojami šuvju dūrieni kā akurāti, mazi caurumiņi. Maku daļas ir diezgan nodilušas. Cēsīs atrasta vēl viena analoģiska maku detaļa (LNVM, VI 213: 3729); tās augšmalas garums ir 202 mm, tā rotāta ar 24 iegriezumumiem, un katrā pusē vēl papildus izdurtas

21. att. Jostu maku darbnīcas Nirnbergā, ap 1425. g.

Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg, Amb. 317.2°, f. 22r, 38v

3 x 4 un 3 x 5,5 mm lielas actiņas, iespējams, maka savilkuma nostiprināšanai. Arī šis maks gatavots no kazādas, kas stipri nodilusi un ar izplisušiem caurumiem vidusdaļā. Pie šī paša tipa pieskaitāma vēl viena maka detaļa (XVII att.: 4), kas atrasta turpat, kur iepriekš aprakstītā (viena atrašanas vieta, laiks un koordinātas). Tomēr maks ir mazāks (175 x 87 mm), ar izteiktu četrstūrīgu apakšējo daļu. Arī šim paraugam gar augšmalu izveidoti 5–7 mm gari iegriezumi, kopskaitā 24; to rindas gals noslēdzas ar horizontāli iegrieztu 5 x 2 un 2,5 x 3,5 mm lielu actiņu. Maks gatavots no 1,1 mm biezas, labi izmiecētas kazādas. Maka ādas virsma ir diezgan nodilusi un ar nelieliem, izplisušiem caurumiem. Gar maka augšmalu redzama piedieguma šuve, kas liecina, ka augšmala bijusi vai nu ar kaut ko apšūta, vai sadiegta. Pa pārējo maka perimetru redzami akurāti, sīki dūrieni cauri ādai no priekšmeta sašūšanas. Abu detaļu kreisajā pusē saglabājušies parupja auduma nospiedumi, kas liecina, ka makiem, iespējams, ir bijušas arī auduma odes vai nodalījumi. Analogiska sešstūrīga iegriezuma maka detaļas konstatētas Nīderlandes 15.–17. gadsimta siksnu makiem (Goubitz 2007, 27, Fig. 33), kurus nēsāja uzvērtus uz jostas. Jostas maki (angļu *girdle purse*) bija slēgti, ar vairākiem nodalījumiem un ar atloci, kas daļēji vai pilnībā pārsedza maku no priekšpuses (22. att.). Zem atloces, pie priekšējā vai aizmugurējā paneļa, mēdza būt papildus piešūti 1–3 savēlkami maisiņi (kabatas), kuros visbiežāk glabāja naudu. Šo naudas maku piegrieztas var būt apaļas, stūrainas, konusveida u. tml. Sešstūrīga iegriezuma naudas maki, līdzīgi kā Cēsīs atrastie, bija vieni no visvairāk izplatītajiem. Cēsīs konstatēta arī šāda tipa maka četrstūrīga detaļa (280 x 143–165 mm), piegriezta no 1,4–2 mm biezas kazādas (XVIII att.: 1). Gar augšmalu tai izsekojami 38 no 7 līdz 9 mm gari, deformējušies iegriezumi maka savilkšanai. Gar parauga sānu malām un apakšu palikuši šuvju dūrieni, kas liecina, ka šī maka detaļa ir bijusi uzšūta uz kāda cita maka paneļa. Iespējams, tas ir bijis viens lielāks maks, kas darināts no divām vienāda

22. att. Cēsu pils jostas maka rekonstrukcija

A. Bērziņas zīmējums, 2019

lieluma detaļām. Āda saglabājusies slikti, tā ir stipri nodilusi un ar vairākiem lieliem ieplisumiem, tomēr vietumis virsmā var izšķirt rotājumu. Vispirms maka vidusdaļa pārdalīta uz pusēm ar septiņām vai pat vairākām vertikālām līnijām, kas dažviet saskatāmas, ap 6 mm platā joslā. Gar augšmalu zem actiņām saskatāms slīpu, blīvu līniju rotājums. Cēsu pils ādas senlietu klāstā sastopami vēl citi ādas izstrādājumu fragmenti ar makiem līdzīgiem rindu iegriezumiem gar malu (LNVM, VI 213: 37253, 3745 – 2 gab.).

Cēsu pils materiālā identificēta arī stipri nodiluša jostas maka pamatne (355 x 210 mm), kuras aizmugure ir četrstūrīga, bet atloce ir ar noapaļotiem stūriem (XIX att.: 1). Uz šo maku attiecināmas vēl divas detaļas. Viena no tām ir četrstūrīga (95–100 x 160 mm) maka vai nodalījuma daļa (XIX att.: 2). Otra – trīsstūrīga (81 x 113 mm), ar locījuma pēdām vidusdaļā un atgādina mazu naža maksti (XIX att.: 1). Visas trīs daļas gatavotas no kazādas.

Cēsu pili atrasta arī ornamentēta trīsstūra formas maka detaļa kopā ar trīsstūra metāla skavu un piekarāķi smailes galā (XVII att.: 3); izrakumos atrasta vēl viena analogiska metāla skava (LNVM, VI 213: 2644). Trīsstūrīgās ādas detaļas virsma ir dekorēta ar četrkāršu līniju rūtīm. Uz ādas gabala vispirms savilkta horizontālas līnijas, tad veidotas vertikālas līnijas; raksts nav precīzs, arī četrstūru lielums variē no 9 x 10 līdz 15 x 16 mm, bet vienā galā redzamas tikai horizontālas līnijas. Detaļa ir 224 x 133 mm liela, piegriezta no 1,7 mm biezas kazādas. Gar tās garāko malu redzami dūrieni no piedieguma šuves, kas liecina, ka mala bijusi apšūta ar ādas strēmelīti. Vienā piegrieztas stūrī izgriezta garena (11 x 3 mm) actiņa; uz piegrieztas ir arī vairākas grupas ar caurumiņiem (lieli šuvju dūrieni vai mazas auklas izvēruma actiņas).

Konstatēti arī vairāki iespējami maku atgriezumai vai sīki fragmenti. No kāda četrstūrīga maka (XVIII att.: 5) saglabājusies puse, uz kuras ārējās virsmas redzams ādā vāji iespiests dubultlīniju rāmis. Maks piegriezts no 1,2 mm biezas teļādas; tas ir 121–125 mm plats, ar uz āru izliektiem sāniem un bijis ap 150–190 mm garš. Ap kāda cita neliela četrstūrīga maciņa atgriezumā (LNVM, VI 213: 3732) trim malām ir saskatāmi akurāti, mazi dūrieni (ik pēc 3–5 mm) cauri ādai. Atgriezumā apakšdaļā ir 75 mm plats, ar paplatinājumu uz augšu (85 mm) un gatavots no 1,2 mm biezas kazādas.

Šķiet, ka vairāki atgriezumai varētu būt piederīgi jostu makiem, kuriem raksturīgas noapaļotas formas (Goubitz 2007, 15). Divi šādi atgriezumai atrasti vienuviet. Viens no tiem (XVIII att.: 3) ir no apaļas formas priekšmeta izgriezts sektors (126 x 88 x 140 mm); gar tā loku ir šuves dūrieni, un vienā stūrī izveidots garens izgriezumus. Dūrieni sīki, izdurti ik pēc 2–3 mm. Priekšmets bijis darināts no 1 mm biezas kazādas, kas bijusi labi izmiecēta un arī tagad ir relatīvi mīksta un elastīga. Otrs paraugs ir 200 x 6–30 mm liela segmentveida strēmele (XVIII att.: 2). Ieapaļais priekšmets darināts no 1,5 mm biezas teļādas. Gar priekšmeta loku ir šuve ar akurātiem, maziem dūrieniem cauri ādai. Trešais atgriezumā arī ir sektorveidīgs (116 x 107 mm), izgriezts no blīvas, 3 mm biezas liellopa ādas (XVIII att.: 4). Priekšmetam saglabājušās divas oriģinālās šuves – gar loka malu vērojama rinda dūrienu cauri ādai, bet gar slīpo malu ir dūrieni no saduršuves (dūriens cauri ādas biezumam).

Līdzīgi kā citur Eiropā, arī Latvijas teritorijā jostu maki visvairāk izplatīti ir bijuši 16. gadsimtā. Tos nēsāja ne tikai turīgiem piļu un pilsētu iedzīvotājiem – maki kā kapu piedeva sastopami arī 15. gadsimta otrās puses un 16. gadsimta latgaļu un kuršu apbedījumos (Muižnieks 2015, 120).

SIKSNAS*

Cēsu pils kultūrslānī nonākuši daudzi nelieli (73–273 mm gari) siksnu fragmenti, kas liecina, ka visvairāk izplatītas bija 20–25 mm platas siksnas; tikai viens eksemplārs ir 35–37 mm plats. No 11 aplūkotajiem paraugiem astoņi attiecināmi uz klasiskām, gar malu nošūtām jostām. No šīs grupas tikai dažiem Cēsu jostu fragmentiem (XX att.: 1) ir saglabāties arī iešķeltais gals, kam iešuva vai piekniedēja sprādzi, un vidusdaļā saskatāmi deformējušies, ieapaļi vai taisnstūrains caurumi siksnas garuma regulēšanai. Jostas gals parasti ir noapaļots, un savilkšanas caurumi izdurti tuvu jostas galam (sākumam). Kā rāda Cēsis atrasto jostu caurumi, tām ir bijušas sprādzes ar apaļu (2,5–4 mm diametrā) vai taisnstūrveida (3,5 x 4 mm) griezuma adatu.

Cēsis atrastas arī siksnas ar divu rindu caurumiem to savilkšanai. Kādam ādas siksnas fragmentam (73 x 18–22 mm) saglabājušies seši caurumi (2 mm diametrā), kas izdurti ik pēc 8 mm divās rindās (XX att.: 2). Izstrādājums darināts no 2,4 mm biezas vēršādas.

Pie klasisko jostu grupas pieskaitāms kāds 17 mm plats, no 3 mm biezas vēršādas darināts siksnas fragments (XX att.: 3), kas saglabāties 370 mm garumā. Gar abām malām šī josta bijusi nošūta, un vienā galā saglabājušās apaļas un garenas actiņas savilkšanai.

Tomēr vairumam Cēsu pils izrakumos uzņemto siksnu malas ir nenošūtas. Sprādzes tika piešūtas vai piekniedētas. Kādam no blīvas, 3,7–4 mm biezas vēršādas piegrieztam siksnas fragmentam (XX att.: 5) vienā galā izsekojami dūrieni, kuri palikuši no sprādzes vai riņķa piesaistītes. Savukārt citai siksnai (XX att.: 4) galā ir divi četrstūrains (3 x 3 mm) caurumi, šķiet, no sprādzes vai kāda apkaluma kniedējuma. Siksnas vidusdaļā saskatāmi seši sīki caurumiņi, no kuriem daļa ieplisuši. No 3 mm biezas teļādas izgatavotā siksnai saglabājusies 226 mm garumā; tās platums nevienmērīgs (11–15 mm). Līdzīgi kā citas siksnas, arī šī ir nopļususi aizdares cauruma vietā.

Cēsu pils ziemeļu tornī atrasts siksnas fragments, kura gali sasieti mezglā (XX att.: 10). Tās vienā galā saglabāties 15 mm garš iešķelums sprādzes adai. Pēc sprādzes notrūkšanas siksnā izmantota kā vienkārša saite. Cēsu pils aizsarggrāvja izrakumos atrastas pat trīs kopā sasietas ādas saites (LNVM, VI 213: 3024A). Stipri nodilušo saišu kopējais garums ir apmēram 440 mm, platums – 4–8 mm; tās darinātas no 0,7 mm plānas teļādas.

Ziemeļu torņa izpētes darbos atrastajam siksnai fragmentam (XX att.: 8) ir izveidots smails gals, lai siksnu būtu vieglāk izvērt caur sprādzi. Siksnai saglabājusies 137 mm garumā, 15–16 mm platumā, piegriezta no 2,5 mm biezas liellopa ādas. Šim eksemplāram izsekojamas četras (2–2,5 mm diametrā) actiņas, izdurtas ik pēc 25 mm.

Interesanta ir kāda 355 mm gara ādas siksnā, kas 1960. gadā atrasta ziemeļu torņa pagrabtelpā (XX att.: 6). No blīvas, 3 mm biezas liellopa ādas piegrieztajai siksnai nošūti tikai gali, kas noslēdzas ar iežmaugu. Galos no kreisās puses iezīmējas metāla riņķa nospiedums. Šķiet, tas ir kādas garākas siksnas viens posms.

* Termins "siksnā" un "josta" parasti (arī šajā rakstā) tiek lietoti kā sinonīmi, ar vienādu nozīmi. Parasti ar jēdzienu "josta" saprot ādas sloksni, kuru valkā ap vidukli apģērba apņemšanai, un vienlaikus tās izmantotas dažādu lietu – maku, atslēgu, nažu makstu un citu priekšmetu – piekāršanai. Toties "siksnas" var tikt lietotas ne tikai kā jostas, bet arī kā zirglietas un dažādu veidu aizdares, stiprinājumi (piešu, apavu u. c.) un piekarsiksnas (maku, ietveru u. c.).

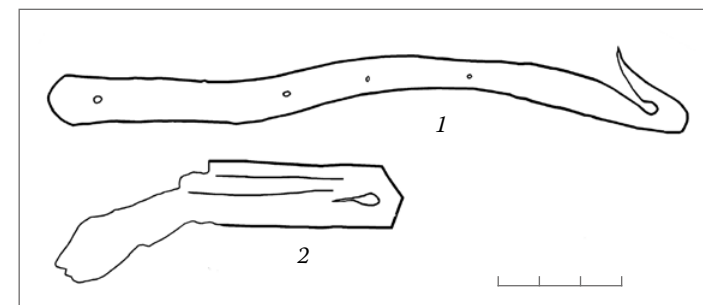
Cēsu pili atrasto ādas siksnu izgatavotāji materiālu izmantojuši ļoti taupīgi. Konstatēts, ka nereti siksnas izgrieztas no kāda cita, nolietota priekšmeta. Tā izveidota siksnā ar divām dekoratīvām bronzas naglām un vairākiem naglu caurumiem (XX att.: 9). Siksnā saplīsumi četrās daļās; to kopējais garums bijis ap 600 mm, bet platums variē no 12 līdz 17 mm. Kniedes ir 14 mm garas ar nošķelta konusa galvu (13 x 9 mm), bet smailais gals siksnas kreisajā pusē nolocīts. Izskatās, ka siksnā izgatavota no vairākiem slāņiem, kurus kopā saturēja naglas. Siksnā piegriezta no kāda cita šūta kazādas izstrādājuma – tās vienā galā palikuši šuves dūrieni (taisni, cauri ādai), un ādas virsma diezgan nodilusi.

Cēsu pili konstatēti tikai divi dekorēti ādas siksnu fragmenti. Greznākie ir vienas siksnas divi fragmenti, rotāti ar bronzas podziņām (XX att.: 11). Uz platākā siksnas fragmenta (95 x 30–35 mm) izsekojamas trīs slīpas bronzas puslodes kniedīšu rindas. Arī uz šaurā siksnas gala (60 x 15–17 mm) redzamas divas rindas tādu pašu kniedīšu. Siksnas āda ir slikti saglabājusies, un nav nosakāms, no kāda dzīvnieka ādas tā gatavota. Abi fragmenti varētu būt gan greznas jostas, gan kādas zirglietas (iemauctu?) fragmenti. Ar pusapaļām kniedītēm rotātas siksnas mūdienu Latvijas teritorijā rakstā aplūkotajā periodā bija samērā izplatītas. Kokneses materiālā ir konstatēti ar pussfēriskām bronzas podziņām rotātu iemauctu fragmenti, kas datējami ar 12. gadsimta otro pusi, bet Rīgā – diezgan labi saglabājusies no abiem galiem iešķelta iejūga siksnā, kas dekorēta ar vienu rindu līdzīgu apkalumu un datējama ar 17. gadsimtu vai 18. gadsimta sākumu.

Vēl vienai Cēsu pils ādas sloksnei (XX att.: 7) ar slīpām krustojošām līnijām ir iespiests rombu ornaments. Izstrādājums ir 273 mm garš un 26–29 mm plats, piegriezts no 1,1 mm biezas kazādas. Veselajā, ieapaļi apgrieztajā galā saskatāms šuvju dūrienu aplis, kas nozīmē, ka siksnā, iespējams, izmantota kā piekarsiksnā. Tai nav jostām raksturīgās šuves gar malām, kā arī iegriezuma sprādzes adatas izvēršanai un caurumiņu savilkšanai.

Atrastas arī siksnas, kuru vienā galā izveidots garens iegriezums – actiņa. Veselākā ir 152 mm gara un 8–11 mm plata siksnā ar noapaļotiem galiem (23. att.: 1). Priekšmeta vienā galā izgriezta ovāla (2 x 6 mm) actiņa, otrā galā ir apaļa, 3 mm liela actiņa, un pa vidu ir vēl trīs apaļas actiņas. Iespējams, šī ir viena no piešu stiprināšanas siksnām. Cēsu pils materiālā atklāts vēl viens neliels, šķiet, piešu siksnas fragments ar iegriezumu (5 x 4 mm) galā (23. att.: 2). Siksnā bijusi leņķveida formas, ar trīsstūrains galu, tās platums – 14–15 mm, tā izgriezta no 2 mm biezas teļādas. Trešā siksnai (XX att.: 12) ir 102 mm gara un 16–17 mm plata, izgriezta no 3 mm biezas teļādas. Siksnai darināta samērā pavisā, viena tās mala nogriezta taisna, otra – nelīdzena, arī garenā actiņa iegriezta nelīdzeni. Šī siksnai bijusi paredzēta aizāķēšanai aiz kāda lielāka priekšmeta.

23. att. Piešu siksnu (?) fragmenti
1 – LNVM, bez inv. numura;
2 – LNVM, VI 213: 3715
(Bebre 1994)

DAŽĀDI IZSTRĀDĀJUMI

Vestes

Arheoloģiskajos izrakumos ādas apģērba fragmenti ir ļoti reti atradumi. Tomēr 1960. gada izrakumos Cēsu pils ziemeļu tornī tika atklātas unikālas apģērba – rotātas ādas vestes – daļas, kuru konservāciju veikuši Lietuvas Mākslas muzeja speciālisti (Garšvienē 2017, 212). Pateicoties šim pētījumam, arī pils aizsarggrāvja izrakumu materiālā ir identificējami vestēm līdzīgi kazādas izstrādājumu nelieli fragmenti ar taisniem vai diagonāliem iegriezumiem (LNVM, VI 213: 3747). Pils ziemeļu tornī atrasti arī vairāki nerotātu vestu detaļu fragmenti. Kopumā pēc šuvēm un piegriezuma uz vestēm attiecināmi pieci paraugi, visi piegriezti no 1,4 līdz 1,7 mm biezās kazādas. Divi veselākie eksemplāri (Garšvienē 2017, IV, V att.) ir līdzīgi ādas kamzoļu piegrieztņēm, kas atklātas uz 1545. gadā nogrimušā angļu kuģa *Mary Rose* vraka (Gardiner 2005, 41, 42, Fig. 2.16).

Latvijā greznas 17. gadsimta ādas vestes fragmenti, kas arī rotāti ar garenēm, lineāriem un citu veidu iegriezumiem un iespaidumiem, iegūti vienīgi 1938. gada arheoloģiskajos izrakumos Rīgas vecpilsētā.

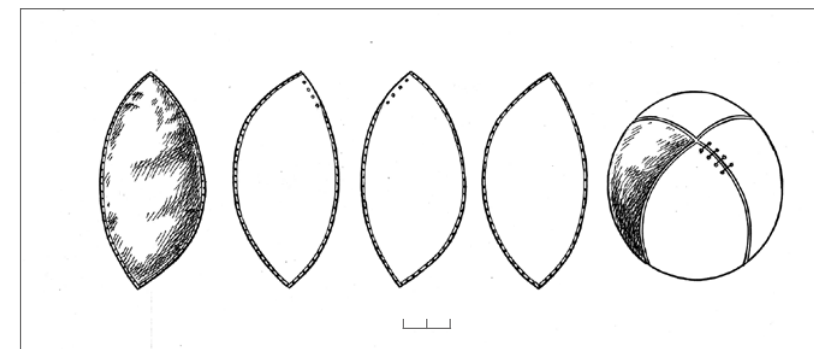
Poga

Cēsu pils 1981. gada arheoloģiskajos izrakumos atrasts vēl viens unikāls ādas priekšmets, kuram analogijas pagaidām nav atklātas. Tas ir no 15 mm platas un 1 mm biezās kazādas sloksnes pīts, nedaudz saplacinātas lodes formas priekšmets (34 x 36 mm diametrā, augstums – 17 mm). Ārēji tas atgādina lielizmēra pogu (XXII att.: 6). Līdzīgas 16. gadsimta pirmās puses ādas pogas, tikai mazāka izmēra (10–12 mm diametrā), atrastas starp 1545. gadā nogrimušā angļu karakuģa *Mary Rose* artefaktiem (Gardiner 2005, 96). Šāda paliela poga varēja kalpot, piemēram, apmetņa vai kažokādas apģērba aizdarei. Tāpat tā varēja būt arī kāda lielāka maka aizdares vai pat dekoratīva poga. 16. gadsimtā Eiropā bija izplatīti ādas un auduma maki ar daudziem piekārtiem bumbuļiem, bārkstīm, krellītēm un citiem dekoratīviem sikumiem (21. att.).

Bumbiņas

Cēsu mūra pilī atrasti arī priekšmeti, kas saistāmi ar aktīvu brīvā laika pavadīšanu. Tās ir ādas bumbiņu divas elipsveida detaļas. Viena no tām (XXI att.: 3) ir 71 x 43 mm liela, piegriezta no labi izmiecētas, 2 mm biezās teļādas. Detaļas virsma rotāta ar pavirši iespīestu svītrojumu. Neprecīzas līnijas vispirms ievilkta garenvirzienā, pēc tam tām šķērsām pāri vilktas līnijas, gan taisnas, gan slīpas uz vienu un otru pusi. Otra detaļa (XXII att.: 1) ir no nedaudz lielākas bumbiņas (104 x 54 mm), izgriezta no 3 mm biezās kazādas. Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos bumbiņu sastāvdaļas atrastas vienīgi Rīgas vecpilsētas viduslaiku kultūrslānī, skaitā ap 10. Atšķirībā no attiecīgajiem Cēsu pils priekšmetiem Rīgas bumbiņas ir citādas konstrukcijas, proti, darinātas no apaļām ādas ripiņām. Apaļas bumbiņas bija izplatītas un atklātas pilsētā 11.–17. gadsimta vidus

24. att. Bumbiņas konstrukcijas shēma
A. Bērziņas
zīmējums, 2020

kultūrslāņos Lielbritānijā, Vācijā, Polijā, Krievijā, Baltkrievijā un citur. Cēsu bumbām līdzīgas atklātas Lībekā (Vācija) 16. gadsimta sākumā (Ollerenshaw 2004), Tverā (Krievija) 16.–18. gadsimta sākumā (Курбатов 2002, 165), Jorkā 15.–16. gadsimtā, kā arī Ekseterā (Anglija), kur četrdaļīga bumba precīzi datēta ar 1660. gadu (Mould *et al.* 2003, 3406, 3408). Bumba darināta, sašujot kopā četras elipsveida detaļas (24. att.), vidū aizpildot ar kādu mīkstu materiālu: zāli, dzīvnieku vilnu, auduma vai ādas atgriezumus u. tml. Eiropas viduslaiku ilustratīvie avoti liecina, ka bumbiņu spēlēja gan pieaugušie, gan bērni, gan sievietes, gan vīrieši. Bumbiņu vienkārši mētāja un arī spēlēja, sitot ar liku koka nūju, vai atsita ar lāpstņveida koka rīku.

DAŽĀDI NENOTEIKTAS FUNKCIJAS IZSTRĀDĀJUMI

Cēsu pils aizsarggrāvī atklāti arī ādas izstrādājumi, kuru funkcionālais pielietojums ir neskaidrs un diskutējams, tomēr to mākslinieciskais vai tehnoloģiskais risinājums būtu aplūkojams sīkāk.

Ornamentēti izstrādājumi

Cēsu pils atradumu klāstā ir tikai pavisam nedaudz ornamentētu ādas izstrādājumu. Viens no greznākajiem ir četrstūrainas formas, uz pusēm pārlocīts ādas izstrādājums ar dekoratīviem iegriezumiem un izcirtumiem (XXI att.: 1). Tas piegriezts no 1,4 mm biezās kazādas, salikts ar labo pusi uz iekšu. Pārlocītā veidā tā garums ir 195–215 mm, platums 100–115 mm. Tas sašūts kopā gar vienu malu. Pie nolocītās malas tam izveidots apaļš, 41 mm liels caurums ar trīsstūrīgu "V" veida mēlīti, kādi ir vērojami ādas cimdu ikšķiem. Iespējams, šis izstrādājums ir bijis labās rokas dūrainis ar nosegtu ikšķi un vaļējiem pirkstu galiem. Kreisajā, sašūtajā malā, tuvāk delnas locītavai, ir ādas cilpa, kas izvērtā caur garenām actiņām, savīta un nostiprināta no iekšpuses ar mezglu. Iespējamajam cimdā ir divu veidu rotājumi. Pie delnas locītavas izveidota rinda 13–19 mm garu iegriezumumu, otrā galā – īsāku (7–9 mm) iegriezumumu rinda. Priekšmeta lielāko daļu klāj "ābolveidīgi", 5 x 6 mm lieli perforācijas caurumi. Delnas iekšpusē perforējums sniedzas līdz ikšķa izgriezumam (piecas rindas), bet delnas virspusi starp gareno iegriezumumu rindām

viscaur klāj perforējums. Āda plaukstas apakšpusē ir diezgan nodilusi, ar iepļisumiem, to ties iespējamā cimda iekšpusē āda maz novalkāta. Daudzie Rīgas 17. gadsimta cimdi darināti ar virsādu uz āru, nevis kā Cēsīs – uz iekšpusi. Iespējams, ka grezni ornamentētā ādas izstrādājuma īpašnieks to nav gribējis izmest, bet pārveidojis par cimdu ar vaļējiem pirkstu galiem; tādus izstrādājumus sauc arī par uzmaučiem, maučiem, dūrgaliem. Lai gan Cēsu cimdā nav zināmas analogijas, Elblongā (Polija) ir atrasts ar identiskiem izcirtumiem rotāts apava virsas fragments (Marcinkowski 2009, 174, ryc.18).

Izrakumos atrasts vēl viens ažūrs ādas priekšmeta fragments, kura funkcionālā nozīme ir neskaidra. Tas ir apmēram 190 mm garš un 90 mm plats, četrstūrainš ādas izstrādājums ar vienu noapaļotu galu (XXI att.: 2). Gar tā malām vietām izsekojami reti, garenī šuvuma dūrieni. Priekšmets izgriezts no 3 mm biezas, slikti izmiecētas teļādas, kas sadalījusies divos slāņos. Apmēram no puses tam izgriezti rombi, turklāt tie izgriezti pa vienam ar nazi, uz ko norāda neprecīzās figūru līnijas, starp rombiem atstātas 8–9 mm platas atstarpes, kuru krustpunktā ir nospiedums no rotājošām podziņveida kniedēm, divos caurumos saglabājušās nolūzušās kniežu kājas. Cēsu pils ādas izstrādājumu kolekcijā viens neliels, iespējams, apava virsas fragments bijis līdzīgi rotāts – tā vienā malā izgriezti divi līdzīgi rombi (LNVM, VI 213: 3716).

Biezāk ādas virsmā tika ievilkts rombu jeb tiklojuma motīvs, kā jau iepriekš aprakstītajai jostai (XX att.: 7) un bumbiņas detaļai (XXI att.: 3). Starp nenoteiktajiem ādas paraugiem ir vēl viens eksemplārs, kurā iespiestas krusteniskas līnijas veido rombu rakstu (XXI att.: 5). Tas ir pusapaļas formas, iespējams, zoles papēža daļas atgriezumš vai ielāps (78 x 36 mm), piegriezts no 3,6 mm biezas liellopa ādas; pa perimetru malā saskatāmi neregulāri šuvju dūrieni cauri ādai. Ādas virsmā vispirms diezgan neprecīzi bijušas ievilkta slīpas, krustojošas līnijas, tādējādi veidojot rombu rakstu, un pēc tam trīs biezākas, horizontālas svītras. Latvijā ģeometriskais rombu raksts bijis diezgan izplatīts ne tikai uz ādas priekšmetiem, bet arī uz 16. gadsimta pirmās puses krāsns podiņiem (Ose 2013, 55, 48. att.).

Cēsu pili atrasto ādas izstrādājumu rotāšanai pielietots arī tāds paņēmieni kā zīmējuma veidošana, iegriežot to ādas virskārtā. Uz skrandaina ādas gabaliņa virsmas (XXI att.: 4) ornamentu veido trīs pāri vertikālu līniju, un starp tām ir vāji iegrieztu, diagonālu līniju pildījums. Pēc ornamenta zīmējuma šķiet, ka tas varētu būt kādas ietveres sīks fragments.

Savukārt uz cita ādas gabaliņa (LNVM, VI 213: 3773) rotājoši iegriezumš veidoti paralēli šuves paliekām. Fragments slikti saglabājies, iespējams tikai konstatēt, ka pie šuves ir bijis iegriezts augu motīvs (stīgas, spirāles u. c.), aiz kura seko četras paralēlas, šauras līnijas.

Cēsu pils materiālā atrodams kāds garenš trapeces formas ādas priekšmeta atgriezumš (185 x 62 mm), kam centrālajā daļā un gar garenmalām saglabājušies grupēti dūrieni (XXII att.: 3). Vidusdaļā izsekojamas trīs un viena dūriena miju rindas, rotājuma laukums bijis daudz lielāks, jo malās saglabājušās divu dūrienu joslas, bet pārējā daļa nogriezta. Iespējams, caurumiņi paraugā ir no izšuvuma, lai gan ādas virsmā nav vērojami diega nospiedumi. Tikpat labi sīkie dūrieni paši par sevi varētu būt bijuši rotājuma elements. Šāda rotāšanas tehnika sastopama uz holandiešu 16. gadsimta apaviem (Goubitz 2001, 45, Fig. 9).

Pastiprinājumu uzlikas

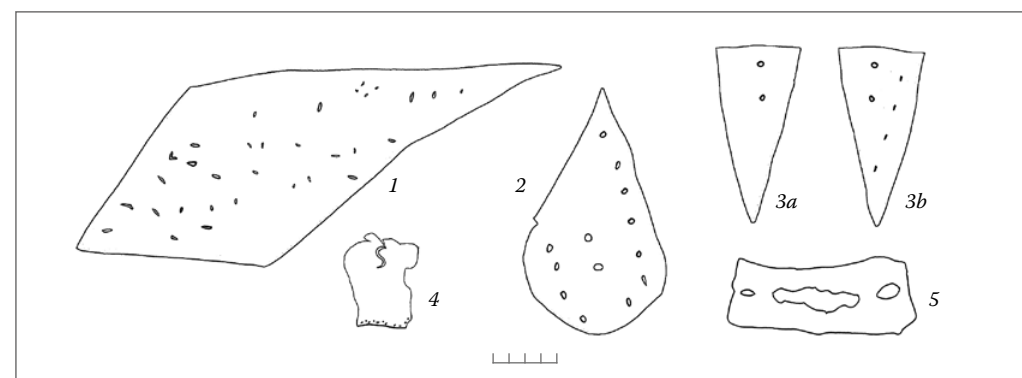
Cēsu pils materiālā sastopami izstrādājumi, kurus var pieskaitīt pie pastiprinājuma detaļām. Viens no tādiem ir rombveida formas (160 x 60 mm) ādas gabals (25. att.: 1) ar neregulāriem dažādu izmēru šuvumu dūrieniem. Dūrieni norāda, ka tas bijis piešūts pie kāda cita ādas izstrādājuma nevis sākotnēji, bet vēlāk, to remontējot, lai palielinātu tā stiprību. Pie pastiprinājuma uzlikām var pieskaitīt nelielu (76 x 45 mm) lāses formas priekšmetu (25. att.: 2), kam pa vidu izdurtas divas apaļas, 3 mm lielas actiņas, bet malās konstatējami mazāki piedieguma caurumi (LNVM, VI 213: 3747). Iespējams, abi centrālie caurumi kalpojuši kā saišu actiņas. Atklāts vēl viens līdzīgs trīsstūrainš formas (54 x 25 mm) ādas gabals ar izdurtām divām apaļām actiņām (25. att.: 3), bet tam gar vienu malu saglabājušies piedieguma šuves dūrieni (nav izdurti cauri ādai).

Dažādi atgriezumš un neskaidras nozīmes ādas gabali

Cēsu pils ādas priekšmetu klāstā sastopami dažādi neskaidras funkcijas ādas fragmenti. Nezināmam nolūkam ir darināts elipsformas (142 x 37 mm) priekšmets ar 19 x 13 mm lielu, ieapaļu caurumu vidū un diviem garenīem iegriezumīem (XXII att.: 2). Līdzīgs ir arī garenš, četrstūrainš ādas izstrādājums (105–117 x 38–45 mm) ar vidusdaļā pavišī, nelidzeni grieztu, garenu (56 x 7–14 mm) izgriezumš un galos ovāliem (9 x 5 mm un 14 x 8 mm) caurumiem (25. att.: 5), arī darināts no liellopa ādas.

Starpt grūti identificējamiem priekšmetiem jāatzīmē kāds izliekts liellopa ādas gabaliņš ar šuvju dūrieniem gar vienu malu. Nopliušajā malā tam izveidots “S” formas iecirtums (25. att.: 4), kāds nav novērojams uz citiem Cēsu pili atrastajiem ādas izstrādājumiem.

Ādas bija vērtīgs materiāls, par ko liecina atrastie visdažādākie atgriezumš un izgriezumš (piem., XXII att.: 4), darināti no atkārtoti izmantotas ādas.

25. att. Uzlikas un neskaidras nozīmes iegriezumš ādas

1 – rombveida uzlika (LNVM, VI 213: 3729); 2 – lāses formas uzlika (LNVM, VI 213: 3747); 3a, 3b – trīsstūrainš formas uzlika (LNVM, VI 213: 3715); 4 – fragments ar “S” formas iecirtumu (LNVM, VI 213: 3739); 5 – četrstūrainš izstrādājums ar garenu izgriezumš vidū un apaļiem caurumiem galos (LNVM, VI 213: 3748)

(Bebre 1994)

Cēsu pilī vienuviet pils aizsarggrāvī un ziemeļu tornī atrastie ādas priekšmeti un atgriezumī (vairāk nekā 1500 vienību) ir vērtīgs lietiskais avots, kas atspoguļo pils iemītnieku lietoto daudzveidīgo ādas priekšmetu sortimentu. Autore izvirza pieņēmumu, ka pils D daļā atradusies ādas apstrādātāja darbnīca un aizsarggrāvī tika izmesti ādas atgriezumī, novalkāti apavi un citi saplīsuši un nodiluši priekšmeti. Lai gan pils amatnieki, kā norādīts pilsētu noteikumos, baudīja īpašas privilēģijas un nebija pakļauti amata cunftu reglamentam, viņu meistarība tomēr bija atbilstīga amata stingrajām prasībām. Cēsu pilī sastopami ādas izstrādājumi, kādi nav atrasti citviet Baltijā un ir rets atradums Eiropas valstu arheoloģiskajos pētījumos.

Vislielākajā skaitā, protams, tika darināti dažādu modeļu apavi. Cēsu pilī 15. gadsimta beigū–17. gadsimta sākuma arheoloģiskajā materiālā konstatēti astoņi dažādu apavu tipi. Visvairāk izplatītas bija priekšā šņorējamās kurpes, vaļējas kurpes bez aizdares un sekla kurpes ar nošķeltu, četrstūrīgu purngalu jeb t. s. govs purni. Latvijā vienīgi Cēsu pilī atklāti apavi ar smailu, stipri pagarinātu purngalu un apavs ar platformas zoli. Apavu darināšanai (zolēm un virsām) izmantotas speciāli micētās liellopu ādas. Cēsu pilī nav atrasti bērnu apavi, zoļu izmēri atbilst pieaugušiem pils iemītniekiem. Turklāt apavus ar platu, nošķeltu purngalu (“govs purni”) 16. gadsimtā valkājuši algoti kājnieki (landsknehti). Šādu apavu klātesamība Cēsu pilī liecina par šādu karotāju dalību Livonijas karos. Pie vīriešiem raksturīgiem apaviem tiek pieskaitītas kurpes ar smailu, stipri pagarinātu purngalu, bet platformas sandales tiek uzskatītas par mūku apaviem. Vienīgi visvairāk izplatītos apavus – smailas, priekšā šņorējamās kurpes – valkājuši gan vīrieši, gan sievietes.

Cēsu pilī, bez šaubām, strādājis kurpnieks, kas, iespējams, vienlaikus darinājis arī citus ādas priekšmetus un varēja pats arī būt ādu micētājs. Cēsu pils arheoloģisko senlietu kolekcijā konstatēta vēl viena vīriešu apģērbam raksturīgu aksesuāru kategorija – maki, kas uzvērti uz jostas, jeb jostas maki. Sievietes 16. gadsimtā nēsāja pie jostas garā saitē piesietus, bagātīgi dekorētus makus. Cēsu pilī makiem, nažu makstīm un apģērbam izmantotas kazādas, kas bija mīkstāks un kvalitatīvāks materiāls, toties jostām lietotas liellopu ādas. Pie jostām karināja arī nažu un dunču makstis; Cēsīs atklātas tikai četras makstis, divas no tām ornamentētas, bet greznāko augšdaļā rotā baltmetāla apkalums. Ar bronzas apkalumiem tika rotāti arī ietveru smailie gali, par ko liecina atsevišķi atrastie nažu makstu uzgaļi (XVI att.: 4, 5).

Lai gan Cēsu pilī uzturējās samērā viendabīgs kontingents, tā nebija noslēgta sabiedrība. Pilī atrastie ādas izstrādājumi liecina par plašiem materiālās kultūras un tirdznieciskajiem sakariem, tās iemītnieki valkājuši un lietojuši renesanses modes stilam raksturīgus apavus un ādas aksesuārus, kas vēlajos viduslaikos un agrajos jaunajos laikos bija izplatīti daudzās Eiropas pilsētās un pilīs.

ATTĒLU PIELIKUMS

I att. Platformas zole (LNVM, VI 213: 3756)

L. Palmas foto, 2019

II att. Zoles ar smailu purngalu

1 – LNVM, VI 213: 3715; 2 – LNVM, VI 213: 3703; 3 – LNVM, VI 213: 3752

L. Palmas foto, 2019

III att. Dažādu formu apavu zoles

1, 2 – zoles ar noapaļotiem purngaliem (LNVM, VI 213: 3224); 3 – zole ar platu, nošķeltu purngalu (LNVM, VI 213: 3761)

L. Palmas foto, 2019

IV att. Zoles ar nošķeltu, četrstūrīgu purngalu jeb t. s. “govs purni”

1 – saistzole ar izvirzījumu sānos jeb t. s. “ragainā zole” (LNVM, VI213: 3748); 2 – pazole ar izgriezumu papēža daļā (LNVM, bez inv. numura); 3 – pazole (LNVM, VI 213: 3748)

L. Palmas foto, 2019

V att. Zoles ar nošķeltu, četrstūrīgu purngalu jeb t. s. “govs purni”

1 – saistzoles virspuse (LNVM, VI 213: 3217); 2 – saistzole ar četrstūrīgu izvirzījumu sānos (LNVM, VI 213: 3748); 3 – pazole (LNVM, VI 213: 3748)

L. Palmas foto, 2019

VI att. Restaurētas kurpes ar "V" veida savelkamu iegriezumu priekšpusē
 1a, 1b – LNVM, VI 213: 3768; 2a, 2b – LNVM, VI 213: 3766
 L. Palmas foto, 2019

VII att. Restaurēta kurpe (LNVM, VI 213: 3024)
 L. Palmas foto, 2019

VIII att. Kurpju virsas

1 – LNVM, VI 213: 4376; 2 – LNVM, VI 213: 3747; 3 – LNVM, VI 213: 3718

L. Palmas foto, 2019

IX att. Sānos šņorējamu apavu fragmenti un detaļas

1 – sānos šņorējamas kurpes virsas fragments (LNVM, VI 213: 3752); 2 – sānos šņorējama puszābaka stulma detaļa (LNVM, VI 213: 3729); 3 – priekšā šņorējama puszābaka stulma detaļa (LNVM, VI 213: 3745); 4 – sānos šņorējama puszābaka detaļa (LNVM, VI 213: 3734); 5, 6 – sānos šņorējama puszābaka actiņu paoderējumi (LNVM, VI 213: 3747)

L. Palmas foto, 2019

X att. Kurpju aplaides ar šuvi virs papēža

1 – LNVM, VI 213: 3754; 2 – LNVM, VI 213: 3752; 3 – LNVM, VI 213: 3711

L. Palmas foto, 2019

XI att. Kurpju aplaides ar šuvi virs papēža

1 – LNVM, VI 213: 3722; 2 – LNVM, VI 213: 4380

L. Palmas foto, 2019

XII att. Kurpes ar pagarinātu, smailu purngalu

1a, 1b – restaurēta kurpe (LNVM, VI 213: 890); *2* – virsas fragments (LNVM, VI 213: 3710)

L. Palmas foto, 2019

XIII att. Kurpes ar pagarinātu, smailu purngalu

1 – aplaide (LNVM, VI 213: 3744); *2* – zole (LNVM, VI 213: 3744); *3* – zoles apmaļu iešuves fragments (LNVM, VI 213: 3743); *4* – zoles fragments (LNVM, VI 213: 3747)

L. Palmas foto, 2019

XIV att. Plato, nošķelto kurpju purngali ("govs purni")

1 – LNVM, VI 213: 3219; 2 – LNVM, VI 213: 2575; 3 – LNVM, VI 213: 3720; 4 – LNVM, VI 213: 3764; 5 – LNVM, VI 213: 3217

L. Palmas foto, 2019

XV att. Dažādas plato, nošķelto kurpju detaļas

1, 2 – purngala ieliktņi (LNVM, VI 213: 3222); 3 – ornamentēta purngala fragments (LNVM, VI 213: 3703); 4, 5 – elipsveida detaļas ar dekoratīviem iegriezumiem (LNVM, VI 213: 3749); 6 – kape (LNVM, VI 213: 3720); 7 – purngals ar malas rotājumu (LNVM, VI 213: 3217); 8 – virsas aizmugure un kape (LNVM, VI 213: 3720); 9 – apmaļu iešuve (LNVM, VI 213: 3720)

L. Palmas foto, 2019

XVI att. Nažu, dunču un citu priekšmetu ādas ietveres

1a, 1b – ornamentēta maksts ar apkalumu (LNVM, VI 213: 3359); 2a, 2b – ornamentēta maksts (LNVM, VI 213: 3494); 3 – vienkārša naža maksts (LNVM, VI 213: 3572); 4 – maksts uzgalis (LNVM, VI 213: 4406); 5 – maksts uzgalis (LNVM, VI 213: 4968); 6a, 6b – ādas ietvere ar diviem cilindriskiem nodalījumiem (LNVM, bez inv. numura)

L. Palmas foto, 2019

XVII att. Maku savelkamās daļas

1, 2 – LNVM, VI 213: 2689; 3 – LNVM, VI 213: 2689; 4 – LNVM, VI 213: 3729

L. Palmas foto, 2019

XVIII att. Dažādu maku fragmenti un atgriezumi

1 – LNVM, VI 213: 2689; 2, 3 – LNVM, VI 213: 3732; 4 – LNVM, VI 213: 3726; 5 – LNVM, VI 213: 3222

L. Palmas foto, 2019

XIX att. Jostas maka (LNVM, bez inv. numura) pamatnes fragments (1) un maka detaļas (2, 3)

L. Palmas foto, 2019

XX att. Ādas jostu un siksnu fragmenti

1 – LNVM, VI 213: 3733; 2 – LNVM, VI 213: 3222; 3 – LNVM, VI 213: 3715; 4 – LNVM, bez inv. numura; 5 – LNVM, VI 213: 3754; 6 – CVMM, CM 9301: 106; 7 – LNVM, VI 213: 3747; 8 – CVMM, CM 9301: 109; 9 – LNVM, VI 213: 3547; 10 – CVMM, CM 9301: 106; 11 – LNVM, bez inv. numura; 12 – LNVM, VI 213: 3734

L. Palmas foto, 2019

XXI att. Ornamentēti ādas izstrādājumi

1a, 1b – cimdveida ažūrs izstrādājums (LNVM, bez inv. numura); 2 – ažūrs ādas priekšmets (LNVM, bez inv. numura); 3 – ornamentētas ādas bumbiņas detaļa (LNVM, VI 213: 3726); 4 – ar lineāru rakstu ornamentēts ietveres fragments (LNVM, bez inv. numura)

L. Palmas foto, 2019

XXII att. Dažādi ādas izstrādājumi un atgriezumī

1 – bumbiņas elipsveida detaļa (LNVM, VI 213: 3742); 2 – elipsveida ādas priekšmets ar caurumu vidū (LNVM, VI 213: 3738); 3 – atgriezumī ar dekoratīva izšuvuma dūrieniem (LNVM, VI 213: 3716); 4 – “V” formas ādas atgriezumī (LNVM, VI 213: 3734); 5 – ornamentēts pusloka atgriezumī (LNVM, VI 213: 3729); 6 – pīta ādas poga (LNVM, VI 213: 2957)

L. Palmas foto, 2019

Viktorija Bebre

15TH–17TH CENTURY LEATHER FINDS FROM CĒSIS CASTLE

Summary

Archaeologists retrieved a significant range of late 15th–17th century leather items while carrying out excavations in the moat of Cēsis Castle (1980–1985). Research led to identifying eight types of footwear among them. Just as elsewhere in Europe, front-laced shoes (Figs. 5, 6, VI–VIII, X, XI), shoes with no means of fastening (Figs. 9, 10, 13) and low-cut square-toed shoes (‘cow-mouth shoes’) (Figs. 14, IV, V, XIV, XV) were most common. However, the residents of the castle also wore side-laced shoes (Fig. IX). The shoes with long pointed toes (‘poulaines’ or crackowes) (Figs. 11, 12) and a sandal (?) on a leather platform sole (Figs. 15, 16, I) are unique finds in Latvia. Only parts of ankle shoes have been found here. Interestingly, no children’s footwear has been obtained at Cēsis Castle, only adult sizes.

Among the finds were many other leather accessories that were part of medieval daily life. Castle inhabitants used mainly 20–25-mm-wide straps and belts with metal buckles (Fig. XX) to fasten clothing and attach items to be carried along. The collection also contains small fastening straps, suspension straps and simple leather strips.

Cēsis residents carried their knives in sheaths and scabbards, which were either plain, ornamented or decorated with metal tips or chapes (Fig. XVI). A unique find is a case with two cylindrical compartments that were likely intended for storing writing equipment or eating utensils. A belt purse with several compartments and coin pouches (Fig. XIX), a male accessory, was also found at Cēsis Castle.

Small leather balls (74 and 104 mm in diameter respectively) used for leisure were also among the finds. One of the parts found is even adorned with ornaments (Fig. XXI: 3).

The retrieved remains of leather garments include fragments of decorated and plain leather jerkins as well as a button woven from a strip of goatskin (Fig. XXII: 6).

The leather items found at Cēsis Castle indicate that the residents of the castle wore and used footwear and leather accessories that were typical of the Renaissance period and were common in many towns and castles across Europe. Some of the leather finds from Cēsis Castle are outstanding artefacts with no similar pieces in any other collection.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Amman/Sachs 1568 – *Amman J., Sachs H.* Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden, hoher und nidriger, geistlicher und weltlicher, aller Künsten, Handwercken und Händeln. – Frankfurt am Main, 1568
- Apala/Ducmane 2006 – *Apala Z., Ducmane K.* Cēsu pils dārgumi. – Cēsis, 2006
- Bebre 1983 – *Bebre V.* Ādas apavi Rīgā 13.–14. gs. // *Arheoloģija un etnogrāfija XIV.* – Rīga, 1983. 125.–141. lpp.
- Bebre 1989 – *Bebre V.* Ornamentētās ādas makstis Rīgā 12. gadsimta beigās–18. gadsimta sākumā // *Senā Rīga I.* – Rīga, 1989. 190.–206. lpp.
- Bebre 1994 – *Bebre V.* 11.–16. gs. ādas apavi Latvijā. Promocijas darbs. – Latvijas Universitāte, 1994
- Gardiner 2005 – *Gardiner J.* (ed.). Before the Mast: Life and Death Aboard the Mary Rose. – Oxford, 2013
- Garšvienē 2017 – *Garšvienē S.* Cēsu pili atrasto ādas izstrādājumu konservācija un izpēte // *Cēsu pils raksti I.* – Cēsis, 2017. 207.–221. lpp.
- Goubitz 2007 – *Goubitz O.* Purses in Pieces. Archaeological Finds of Late Medieval and 16th Century Leather Purses, Pouches, Bags and Cases in the Netherlands. – Zwolle, 2007
- Goubitz *et al.* 2001 – *Goubitz O., van Driel-Murray C., Groenman van Waateringe W.* Stepping Through Time. Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800. – Zwolle, 2001
- Harjula 2005 – *Harjula J.* Sheaths, Scabbards and Grip Coverings: The Use of Leather for Portable Personal Objects in 14th–16th Century Turku (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae X). – Turku, 2005
- Harjula 2008 – Before the Heels: Footwear and Shoemaking in Turku in the Middle Ages and at the Beginning of the Early Modern Period (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XV). – Turku, 2008

- Het Geheugen – Beeldbank het Geheugen. Online erfgoedcollecties. (Nīderlandes mantojuma institūciju digitālo kolekciju datubāze.) Pieejams: geheugen.delfner.nl
- Marcinkowski 2009 – *Marcinkowski M.* Stan badań nad średniowiecznymi przedmiotami ze skóry odkrytymi w Elblągu // In gremio – in praxi. Studia nad średniowiecznym skórnictwem. – Szczecin, 2009. S. 167–192
- McNealy 2004 – *McNealy M.* Shoes in 16th Century Germany. Pieejams: curiousfrau.com/2009/04/02/shoes-in-16th-century-germany/
- Mould *et al.* 2003 – *Mould Q., Carlisle I., Cameron E.* Craft, Industry and Every day life: Leather and Leatherworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York. – York, 2003
- Muižnieks 2015 – *Muižnieks V.* Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gs. apbedīšanas vietu materiāla (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti XXI). – Rīga, 2015
- Ollerenshaw 2004 – *Ollerenshaw I.* Balls, 2004, Pieejams: aelflaed.homemail.com.au/doco/balls.html
- Ose 2013 – *Ose I.* (sast.). Turaidas pils 16.–18. gadsimta krāsns keramika. – Turaida, 2013
- Princis 1935 – *Princis L.* Kā pašam izgatavot un izlabot sev apavus. – Rīga, 1935
- Revīzija 1590 – Cēsu pils 1590. gada revīzija (no poļu valodas tulkojis J. Zemzaris) // *Latvijas viduslaiku pils VII.* – Rīga, 2011. 435.–446. lpp.
- Schia 1979 – *Schia E.* Lærmaterialet // De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. – Oslo, 1979. Bind II, s. 47–58
- Swann 2001 – *Swann J.* History of Footwear in Norway, Sweden and Finland. – Stockholm, 2001
- Turnau 1983 – *Turnau I.* Polskie skórnictwo. – Wrocław, 1983
- Vaska 2017 – *Vaska B.* Rotas un ornaments Latvijā no 13. gs. līdz 18. gs. vidum. – Rīga, 2017
- Volkengentle 2017 – *Volkengentle M.* Arming Shoes of the Fifteenth Century // *Acta Periodica Duellarutum.* – Geneva, 2017. Vol. V, issue II, pp. 25–45
- Zunde 2016 – *Zunde M.* Jauni dendrohronoloģiski dati par Cēsu viduslaiku pils Dienvidu torņa būvēsturi // *Latvijas viduslaiku pils IX.* – Rīga, 2016. 260.–279. lpp.
- Курбатов 2002 – *Курбатов А. В.* Погребальная обувь средневековой Руси // *Археологические вести IX.* – Санкт-Петербург, 2002. С. 155–172

UDK 904(474.365)

CĒSU PILS RAKSTI III

Cēsu pils raksti III: arheoloģija, arhitektūra, vēsture

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*

Literārā redaktore *Eva Eihmane*

Korektori *Jānis Kulmanis, Ieva Zarakovska*

Tulkotāja *Eva Eihmane*

Tulkojumu korektori *Lelde Beņķe, Aleks Pluskowski*

Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Fotogrāfiju apstrāde *Alens Opoļskis, Inta Kraukle*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-8685-2-8

© Rakstu autori, 2020

© Cēsu pils saglabāšanas fonds, 2020

Izdevējs *Cēsu pils saglabāšanas fonds*

Iespiests un iesiets *SIA "Dardedze hologrāfija"*